পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্ব আৰু নিৰ্বাচিত উপন্যাসত ইয়াৰ প্ৰতিফলন

মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া বিভাগৰ ২০২৫ বৰ্ষৰ
স্নাতকোত্তৰ চতুৰ্থ ষাণ্মাসিকৰ MA-ASM-04-406 (A) কাকতৰ বাবে
দাখিল কৰা ক্ষুদ্ৰ গৱেষণা গ্ৰন্থ

তত্ত্বাৱধায়ক
ড° শ্যামলী দলৈ
বিভাগীয় প্ৰধান, সহকাৰী অধ্যাপিকা
অসমীয়া বিভাগ
মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ বিশ্ববিদ্যালয়, নগাঁও

প্ৰস্তুতকৰ্তা
প্ৰস্তুতি বৰদল�ৈ
স্নাতকোত্তৰ চতুৰ্থ ষাণ্মাসিক
ৰোল নং - **AS-10/23**
অসমীয়া বিভাগ
মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ বিশ্ববিদ্যালয়, নগাঁও

২০২৩-২৫ বৰ্ষ

ঘোষণা-পত্ৰ

মই প্ৰস্তুতি বৰদলৈয়ে জনাওঁ যে স্নাতকোত্তৰ চতুৰ্থ ষাণ্মাসিকৰ অসমীয়া বিভাগৰ পাঠ্যক্ৰমৰ অন্তৰ্গত MA-ASM-04-406(A) কাকতৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা **'পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্ব আৰু নিৰ্বাচিত উপন্যাসত ইয়াৰ প্ৰতিফলন'** শীৰ্ষক গৱেষণা প্ৰকল্পটো ব্যক্তিগত প্ৰচেষ্টাত প্ৰস্তুত কৰা হৈছে।

তাং ঃ

স্থান ঃ

(প্ৰস্তুতি বৰদলৈ)
অসমীয়া বিভাগ
মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ বিশ্ববিদ্যালয়
নগাঁও

অসমীয়া বিভাগ

মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ বিশ্ববিদ্যালয়, নগাঁও

MAHAPURUSHA SRIMANTA SANKARDEVA VISWAVIDYALAYA, NAGAON

Recognised under section 2 (F) of UGC Act, 1956
Srimanta Sankardeva Sangha Complex, Haladhar Bhuyan Path,
Kalangpar, Nagaon, Pin - 782001, Assam, India

তত্ত্বাৱধায়কৰ প্ৰমাণ পত্ৰ

ইয়াৰ দ্বাৰা জনোৱা হয় যে, মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া বিভাগৰ ছাত্ৰী প্ৰস্তুতি বৰদলৈয়ে আমাৰ তত্ত্বাৱধানত স্নাতকোত্তৰ চতুৰ্থ ষাণ্মাসিকৰ অসমীয়া বিভাগৰ পাঠ্যক্ৰমৰ MA-ASM-04-406 কাকতৰ অংশ হিচাপে "পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্ব আৰু নিৰ্বাচিত উপন্যাসত ইয়াৰ প্ৰতিফলন" শীৰ্ষক গৱেষণা প্ৰকল্পটো সম্পন্ন কৰিছে। বিশ্লেষণাত্মক আৰু বৰ্ণনাত্মক পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰি এই গৱেষণা কৰ্ম সম্পন্ন কৰা হৈছে। গৱেষণা কৰ্ম কৰি পোৱা সিদ্ধান্তসমূহ নিজৰ আৰু এই প্ৰকল্পটোৰ কোনো অংশ আন কোনো বিশ্ববিদ্যালয় বা আনুষ্ঠানিক ডিগ্ৰীৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হোৱা নাই।

তাৰিখ ঃ
স্থান ঃ

ড০ শ্যামলী দলৈ
বিভাগীয় প্ৰধান, সহকাৰী অধ্যাপিকা
অসমীয়া বিভাগ
মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ বিশ্ববিদ্যালয়

কৃতজ্ঞতা স্বীকাৰ

মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ বিশ্ববিদ্যালয়, নগাঁও চৌহদৰ অসমীয়া বিভাগৰ পাঠ্যক্ৰমৰ অন্তৰ্গত MA-ASM-04-406 কাকতৰ বিষয় হিচাপে “পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্ব আৰু নিৰ্বাচিত উপন্যাসত ইয়াৰ প্ৰতিফলন” বিষয়টিৰ অধ্যয়নৰ বিভিন্ন দিশত নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰা ড০ শ্যামলী দলৈ বাইদেউলৈ কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ। বিষয়টিৰ অধ্যয়নত দিহা-পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰা বিভাগীয় সকলো শিক্ষাগুৰুলৈ ধন্যবাদ আৰু কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিলোঁ। লগতে বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সহায় কৰা বিভাগৰ সহপাঠী সকলোলৈও কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিলোঁ।

প্ৰস্তুতি বৰদলৈ
মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ বিশ্ববিদ্যালয়, নগাঁও

সূচীপত্ৰ

কৃতজ্ঞতা স্বীকাৰ — ক

সূচীপত্ৰ — খ-গ

০.০০ অৱতৰণিকা — ১-৪

০.০১ বিষয়ৰ পৰিচয়

০.০২ অধ্যয়নৰ উদ্দেশ্য

০.০৩ অধ্যয়নৰ গুৰুত্ব

০.০৪ অধ্যয়নৰ পদ্ধতি

০.০৪১ তথ্য আহৰণৰ উৎস

০.০৫ অধ্যয়নৰ পৰিসৰ

০.০৬ পূৰ্বকৃত অধ্যয়নৰ সমীক্ষা

প্ৰথম অধ্যায় — ৫-৯

১.০ নিৰ্বাচিত উপন্যাসৰ চমু পৰিচয়

১.১ নিৰ্বাচিত উপন্যাসৰ পটভূমি

১.২ কাহিনী

১.৩ বিষয়বস্তু

দ্বিতীয় অধ্যায় — ১০-১৪

২.০ পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ তাত্ত্বিক ধাৰণা

২.১ পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ ধাৰণা আৰু সংজ্ঞা

২.২ পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ

২.৩ সাহিত্যত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰাসংগিকতা

২.৩.১ অসমীয়া সাহিত্যত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰয়োগ

তৃতীয় অধ্যায় ১৫-২২

৩.০ 'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল উপন্যাস'ত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰতিফলন

৩.১ পৰিৱেশ সচেতনতা

৩.২ প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্যতা

৩.৩ জৈৱ বৈচিত্ৰ্য সংৰক্ষণ

৩.৪ পৰিস্থিতি তন্ত্ৰ

৩.৫ জনসজাগতা সৃষ্টিৰ চিত্ৰণ

৩.৬ বহনক্ষম উন্নয়নৰ দিশ

৩.৭ মানৱসৃষ্ট পৰিৱেশীয় সমস্যাৰ বিপক্ষে প্ৰতিবাদী চেতনাৰ উন্মেষ

চতুৰ্থ অধ্যায় ২৩-২৬

৪.০ 'বন কুকুৰাৰ ডাক' উপন্যাসত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰতিফলন

৪.১ পৰিৱেশ সচেতনতা

৪.২ প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্যতা

৪.৩ জৈৱ বৈচিত্ৰ্য সংৰক্ষণ

৪.৪ পৰিস্থিতি তন্ত্ৰ

৪.৫ বহনক্ষমতা

৪.৬ জনসজাগতা সৃষ্টিৰ চিত্ৰণ

পঞ্চম অধ্যায় ২৭-২৯

৫.০ নিৰ্বাচিত উপন্যাস দুখনৰ এক তুলনামূলক আলোচনা

৫.১ বিষয়বস্তুৰ তুলনামূলক বিশ্লেষণ

৫.২ উপন্যাস দুখনত প্ৰতিফলিত হোৱা পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ তুলনা

উপসংহাৰ ৩০

গ্ৰন্থপঞ্জী ৩১

অৱতৰণিকা

০.০০ অৱতৰণিকা

০০১ বিষয়ৰ পৰিচয়

পৰিৱেশ সমালোচনা হ'ল সাহিত্য সমালোচনাৰ এক নতুন তত্ব। এই তত্ত্বৰ জৰিয়তে পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চৰ্চাৰে উদ্বুদ্ধ গ্ৰন্থসমূহৰ বিশেষকৈ সাহিত্যত পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় ধ্যান-ধাৰণাসমূহৰ প্ৰতিফলন সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হয়। লগতে মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ সম্পৰ্কৰ বিষয়েও অধ্যয়ন কৰা হয়। সাধাৰণ দৃষ্টিৰে ক'বলৈ গ'লে, বৰ্তমান সময়ত বিশ্বৰ সকলো ঠাইতে পৰিৱেশ সম্পৰ্কে গঢ়ি উঠা সচেতনতাৰ অংশ হিচাপে সাহিত্যৰ প্ৰকৃতি সম্পৰ্কে কৰা বিচাৰ বা অধ্যয়নেই হৈছে পৰিৱেশ সাহিত্য সমালোচনা। একাংশ পাৰিপাৰ্শ্বিক সাহিত্য সমালোচকে বৰ্তমানৰ পৰিৱেশ বিনষ্টকাৰী পৰিস্থিতিৰ সমাধানৰ বাবে কৰা চেষ্টা বুলিও এই সমালোচনাক গণ্য কৰে। এই তত্ত্বক অন্য নামেৰেও জনা যায়। যেনে — সেউজ অধ্যয়ন, পাৰিপাৰ্শ্বিক কাব্য আৰু সাহিত্য সমালোচনা আদি। ইংৰাজী ভাষাৰ 'Eco-Criticism' শব্দটোৰ সমাৰ্থক শব্দ হিচাপে অসমীয়াত 'পৰিৱেশ সমালোচনা' শব্দটোৰ প্ৰয়োগ কৰা হয়। এই ধাৰাটো পোনপ্ৰথমে আৰম্ভ কৰিছিল জোছেফ মিকাৰে তেওঁৰ "The Comedy of survival : Studies in literary ecology"শীৰ্ষক গ্ৰন্থখনৰ মাধ্যমেৰে। কিন্তু সাহিত্যৰ তত্ত্ব হিচাপে পোনপ্ৰথমে সূচনা কৰে উইলিয়াম ৰুইছে। সাহিত্য সমালোচনা তত্ত্ব হিচাপে ইয়াৰ পৰিসৰ যথেষ্ট ব্যাপক। পৰিৱেশ সমালোচনাই পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় সজাগতা-সচেতনতাৰ ধাৰণাৰ লগতে পৰিৱেশ নাৰীবাদ, পৰিৱেশ মাৰ্ক্সবাদ, পৰিৱেশ মনোবিজ্ঞান, গভীৰ পৰিস্থিতি বিজ্ঞান আদি ধাৰণাসমূহকো ইয়াৰ পৰিসৰত সামৰি লয়।

সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰখনত পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চৰ্চাৰ ধাৰণাটো অতি প্ৰচীন। এই ক্ষেত্ৰত সৰ্বভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত ৰামায়ণ, মহাভাৰত আদি মহাকাব্যসমূহৰ পৰা আৰম্ভ কৰি কালিদাসৰ 'মেঘদূত' প্ৰভৃতি বহুসংখ্যক সাহিত্যিক সমলৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। অসমীয়া সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰতো লিখিত সাহিত্যৰ পৰম্পৰা আৰম্ভ হোবাৰ পূৰ্বৰে পৰাই মৌলিক লোক-সাহিত্যসমূহতো পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চৰ্চাৰ প্ৰভাৱ পৰিলক্ষিত হয়। এই ক্ষেত্ৰত অসমীয়া লৌকিক সাহিত্যৰ ভেটিস্বৰূপ বিহুনাম, বনগীত, ফকৰা-যোজনা, ডাকৰ বচন আদিৰ মাজত মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ গভীৰ সম্পৰ্কৰ চিত্ৰণ দেখা যায়। এইসমূহৰ উপৰিও লিখিত সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰতো চৰ্যাপদৰ পৰা আৰম্ভ কৰি প্ৰাক্ শংকৰী যুগ, শংকৰী যুগ, জোনাকী মুগ, ৰামধেনু যুগ আৰু সাম্প্ৰতিক যুগলৈকে প্ৰতিটো স্তৰতে সৃষ্টি হোৱা সাহিত্যৰাজিৰ মাজত প্ৰকৃতিৰ সমালোচনা, প্ৰকৃতিৰ চিত্ৰণ দেখিবলৈ পেৱা যায়।

সাম্প্ৰতিক সময়ত অসমীয়া সাহিত্যৰ কবিতা, গল্প, উপন্যাস আদি প্ৰায় সকলো দিশতে পাৰিপাৰ্শ্বিক সাহিত্য সমালোচনাই ঠাই পাইছে। উক্ত গৱেষণা গ্ৰন্থখনৰ নিৰ্বাচিত অসমীয়া উপন্যাসত প্ৰকৃতি চিত্ৰণ, মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ সম্পৰ্ক, প্ৰকৃতিৰ বহনক্ষমতা, অৰণ্য ধ্বংসৰ পৰিণতিৰ দিশসমূহ কেনেদৰে প্ৰকাশিত হৈছে সেই সম্পৰ্কে অধ্যয়ন কৰা

লগতে পৰিৱেশ নাৰীবাদ, পৰিৱেশ সমাজবাদ, গভীৰ পৰিস্থিতি বিজ্ঞানৰ দিশসমূহ উপন্যাসসমূহত কেনেদৰে প্ৰতিফলিত হৈছে সেই সম্পৰ্কে অধ্যয়ন কৰা হয়।

০.০২ অধ্যয়নৰ উদ্দেশ্য

'পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্ব আৰু নিৰ্বাচিত উপন্যাসত ইয়াৰ প্ৰতিফলন' শীৰ্ষক অধ্যয়নৰ উদ্দেশ্যসমূহ এনেধৰণৰ —

- পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ পৰিচয় আৰু ধাৰণা আগবঢ়োৱা।
- অসমীয়া সাহিত্যত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰয়োগ সম্পৰ্কে অধ্যয়ন কৰা।
- পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ আধাৰত দুয়োখন উপন্যাসৰ এক তুলনামূলক অধ্যয়ন কৰা।
- পৰিৱেশীয় সমস্যাৰাজিৰ সমাধান, সমাজত পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় সজাগতা সৃষ্টিৰ দিশত উপন্যাস দুখনৰ সফলতা বিচাৰ কৰা।

০.০৩ অধ্যয়নৰ গুৰুত্ব

- সাম্প্ৰতিক সময়ত সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰখনত সংযোজিত হোৱা নতুন তত্ত্ব হিচাপে পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ অধ্যয়নৰ প্ৰয়োজন আছে।
- অসমীয়া সাহিত্যত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰয়োগ সম্পৰ্কে অধ্যয়ন কৰাৰ গুৰুত্ব আছে।
- নিৰ্বাচিত উপন্যাস দুখনত পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় সজাগতা, সচেতনতা, মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ সম্পৰ্ক আদি দিশসমূহৰ বিষয়ে বিচাৰ কৰাৰ গুৰুত্ব আছে।
- নিৰ্বাচিত উপন্যাস দুখনত প্ৰতিফলিত হোৱা পৰিৱেশীয় সমস্যাসমূহৰ বিপৰীতে জনসজাগতা সৃষ্টিৰ চিত্ৰণ, মানৱসৃষ্ট পৰিৱেশীয় সমস্যাৰ বিপক্ষে প্ৰতিবাদী চেতনাৰ উন্মেষ আদি দিশসমূহৰ অধ্যয়ন কৰাৰ গুৰুত্ব আছে।
- নিৰ্বাচিত দুয়োখন উপন্যাসৰ পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰয়োগিক দিশৰ তুলনামূলক আলোচনা কৰা বা বিচাৰ কৰাৰ গুৰুত্ব আছে।

০.০৪ অধ্যয়নৰ পদ্ধতি

'পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্ব আৰু নিৰ্বাচিত উপন্যাসত ইয়াৰ প্ৰতিফলন' শীৰ্ষক বিষয়টোৰ অধ্যয়নৰ বাবে বিশ্লেষণাত্মক আৰু বৰ্ণনাত্মক পদ্ধতিৰ সহায় লোৱা হৈছে। অধ্যয়নৰ তাত্ত্বিক আধাৰ হিচাপে পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ সহায় লোৱা হৈছে।

০.০৪১ তথ্য আহৰণৰ উৎস

উক্ত বিষয়টিত অধ্যয়ন কৰিবলৈ যাওঁতে তথ্য আহৰণৰ উৎস হিচাপে দুটা উৎসৰ সহায় লোৱা হৈছে।

- মুখ্য উৎস
- গৌণ উৎস

মুখ্য উৎস হিচাপে অনুৰাধা শৰ্মা পূজাৰীৰ 'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' আৰু আব্দুছ ছামাদৰ 'বনকুকুৰাৰ ডাক' গ্ৰন্থ দুখনৰ সহায় লোৱা হৈছে।

গৌণ উৎস হিচাপে পাৰিপাৰ্শ্বিক সমালোচনা সম্পৰ্কীয় তাত্ত্বিক গ্ৰন্থ আৰু উপন্যাস দুখনৰ সম্পৰ্কে হোৱা আলোচনামূলক প্ৰবন্ধ আৰু প্ৰাসংগিক গ্ৰন্থৰ সহায় লোৱা হৈছে।

০.০৫ অধ্যয়নৰ পৰিসৰ

গৱেষণামূলক অধ্যয়নৰ বাবে নিৰ্বাচিত বিষয়ৰ পৰিসৰ নিৰ্ণয় কৰি লোৱাটো অতি প্ৰয়োজনীয়। 'পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্ব আৰু নিৰ্বাচিত উপন্যাসত ইয়াৰ প্ৰতিফলন' শীৰ্ষক বিষয়টোৰ আলোচনাৰ পৰিসৰত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰতিফলন ঘটা দুখন উপন্যাস সামৰি লোৱা হৈছে। উপন্যাস দুখন হ'ল — অনুৰাধা শৰ্মা পূজাৰীৰ 'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' আৰু আব্দুছ ছামাদৰ 'বনকুকুৰাৰ ডাক' । লগতে অধ্যয়নৰ পৰিসৰত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বই সামৰি লোৱা বিভিন্ন দিশৰ ভিতৰত পৰিৱেশ সজাগতা আৰু সচেতনতা, মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ সম্পৰ্ক প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্যতাৰ দিশসমূহ সামৰি লোৱা হৈছে।

০০৬ পূৰ্বকৃত অধ্যয়নৰ সমীক্ষা

উক্ত গৱেষণা-কৰ্মৰ পূৰ্বকৃত অধ্যয়নসমূহক দুটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে। ১। তাত্ত্বিক আৰু ২। বিষয়গত বা প্ৰায়োগিক।

তাত্ত্বিক ঃ ড° আনন্দ বৰমুদৈৰ 'সাহিত্যতত্ত্ব আৰু সমালোচনা' (২০২৩) শীৰ্ষক গ্ৰন্থত 'পাৰিপাৰ্শ্বিক সমালোচনা' নামৰ এটা প্ৰবন্ধত পৰিৱেশ সমলোচনা তত্ত্ব সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা দেখা যায়। আন এটা প্ৰবন্ধ 'প্ৰকৃতি লেখন আৰু পৰিৱেশ তন্ত্ৰ'ত প্ৰকৃতি আৰু মানুহৰ সম্পৰ্ক কেনে হ'ব লাগে, বৰ্তমান পৰিৱেশ তন্ত্ৰলৈ অহা সংকট সম্পৰ্কে আলোচনা আগবঢ়াইছে। 'প্ৰকৃতি লেখন আৰু অসমীয়া সাহিত্য' শীৰ্ষক এটা প্ৰবন্ধত অসমীয়া সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰকৃতিৰ বৰ্ণনা কৰা কবি-সাহিত্যিকসকলৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিছে। অসমীয়া মৌখিক সাহিত্য যেনে — বনগীত, বিহুনাম, ফকৰা-যোজনা, ডাকৰ বচন আদিত যে মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ সম্পৰ্কৰ চিত্ৰ প্ৰতিফলিত হৈছিল সেই বিষয়ে উল্লেখ কৰিছে। লিখিত সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰতো প্ৰাক্‌শংকৰী যুগৰ পৰা আৰম্ভ কৰি শংকৰী যুগ, জোনাকী যুগ, ৰামধেনু যুগ, সাম্প্ৰতিক যুগলৈকে সৃষ্টি হোৱা সাহিত্যৰাজিত প্ৰকৃতিৰ কথা বৰ্ণনা কৰিছে।

প্ৰায়োগিক বা বিষয়গত ঃ নিৰ্বাচিত উপন্যাস সম্পৰ্কে সামৰি লোৱা আলোচনাসমূহক ইয়াত ধৰা হৈছে। অনুৰাধা শৰ্মা পূজাৰীৰ 'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' শীৰ্ষক উপন্যাসখনৰ সম্পৰ্কে পাঠকসকলে আলোচনা আগবঢ়াইছে। ইয়াৰ ভিতৰত —

১। ইণ্টাৰনেটৰ 'নীলাচৰাই' (http://nilacharai.com)ত উপলব্ধ জোনালী ডেউকাৰ 'গ্ৰন্থ পঢ়াৰ অনুভৱ' নামৰ এটা প্ৰবন্ধত উপন্যাসখনৰ বিষয়বস্তু, চৰিত্ৰসমূহৰ বিশ্লেষণ আদি দিশসমূহক সামৰি লৈছে। কিন্তু পৰিৱেশ সমলোচনা তত্ত্বৰ প্ৰতিফলন, প্ৰকৃতি চিত্ৰণ আদিৰ কোনো আলোচনা কৰা নাই।

২। ইণ্টাৰনেটত উপলব্ধ আন এটা প্ৰবন্ধ (http://dainandinbarta.in) তপোবন মিশ্ৰৰ 'অনুৰাধা শৰ্মা পূজাৰীৰ ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল উপন্যাসৰ বাচকবনীয়া উদ্ধৃতি' শীৰ্ষক এটি প্ৰবন্ধত পোৱা যায়। ইয়াত কেৱল উপন্যাসখনৰ ভাল লগা কিছুমান বিশেষ উক্তিৰ ব্যাখ্যা পোৱা যায়।

আনখন নিৰ্বাচিত উপন্যাস 'বনকুকুৰাৰ ডাক' সম্পৰ্কে এটি প্ৰৱন্ধ আনন্দ বৰমুদৈৰ 'সাহিত্য তত্ত্ব আৰু সমালোচনা' গ্ৰন্থখনত পোৱা যায়।

প্রথম অধ্যায়

প্ৰথম অধ্যায়

১.০ নিৰ্বাচিত উপন্যাসৰ চমু পৰিচয়

১.১ নিৰ্বাচিত উপন্যাসৰ পটভূমি ঃ

'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' উপন্যাসৰ পটভূমি ঃ অনুৰাধা শৰ্মা পূজাৰীৰ 'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' উপন্যাসখনৰ নামকৰণেই উপন্যাসখনৰ সম্পৰ্কে এক বাৰ্তা বহন কৰিছে। প্ৰকৃতিৰ সৈতে মানুহৰ সম্পৰ্ক অতি নিবিড়। পাৰিপাৰ্শ্বিকতা ৰক্ষা কৰাৰ লগতে এখন অৰণ্যই মানৱ জীৱনৰ সকলো প্ৰয়োজন পূৰণ কৰিব পাৰে। অৰণ্যখনেই হৈছে বন্য জীৱ-জন্তুবিলাকৰ বাবে এক নিৰাপদ আশ্ৰয়স্থল। অৰণ্যৰ পৰা মানুহে নিজৰ জীৱিকাৰ পৰা আদিকৰি সকলো বস্তুৰেই আহৰণ কৰিব পাৰে। কিন্তু বৰ্তমান সময়ত যেন অৰণ্যসমূহ মৰুভূমি সদৃশ হৈ পৰিছে। প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগ, অৰ্থনৈতিক সংকট, গোষ্ঠী-সংঘৰ্ষ, ৰাজনৈতিক কাৰণ আদিৰ ফলত মানুহ পদে পদে গৃহহীন হৈছে আৰু অৰণ্যসমূহ দখল কৰিবলৈ বাধ্য হৈছে। ফলত বন্যপ্ৰাণীসমূহৰ বাসস্থান আৰু খাদ্যৰ সংকটে দেখা দিছে। এই সকলোবোৰেই মানৱ সভ্যতালৈ এক অশোভনীয় সংকট কঢ়িয়াই আনিছে। কিন্তু এই সকলোবোৰ সমস্যাই হৈছে মানৱসৃষ্ট। বৰ্তমান সময়ত মানুহে বিশুদ্ধ বায়ুৰ বাবে, বিশুদ্ধ খোৱা পানীৰ বাবে সংগ্ৰাম কৰাৰ দিন আহি পৰিছে। এনেকুৱা এক বাস্তৱ অভিজ্ঞতাক আধাৰ হিচাপে লৈ লেখিকাই উক্ত উপন্যাসখন ৰচনা কৰিছে।

'বন কুকুৰাৰ ডাক' উপন্যাসৰ পটভূমি ঃ পৰিৰেশতন্ত্ৰত মানুহৰ স্বাৰ্থই একমাত্ৰ ন্যায্য স্বাৰ্থ নহয়। মানুহ প্ৰকৃতিৰ প্ৰতি নৈতিকভাৱে দায়বদ্ধ। সমাজত প্ৰচলিত পুৰণি সাধুকথা আৰু লোক-সংস্কৃতিয়ে প্ৰকৃতিৰ ওপৰত মানৱীয় গুণ আৰোপ কৰি মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ মাজত এক বন্ধুত্বপূৰ্ণ মনোভাব গঢ়ি তুলিবলৈ বিচাৰিছে। কিন্তু তাৰ বিপৰীতে প্ৰকৃতিয়ে কোৱা কথাক মিছা কথাৰ শাৰীত থ'বলৈ শিকাইছে আধুনিক যুক্তিবাদে। সেইবাবে নতুন প্ৰজন্মই তেজীমলাৰ সাধুত লাওগছজোপাৰ চকুপানী টুকি কোৱা কথাবোৰ মিছা কথা বুলি শুনিব নিবিচাৰে।

পাৰিপাৰ্শ্বিক সমালোচনাৰ সূক্ষ্ম সচেতনতাৰে সমৃদ্ধ আঠিয়াবাৰী আৰু বাঘৰখুটি নামৰ পাহাৰ দুখন চৰচাপৰি অঞ্চলৰ পৰা ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ খেদা খাই অহা মানুহে কিদৰে জনাঞ্চললৈ সলনি কৰিছে তাৰেই মৰ্মস্পৰ্শী কাহিনী আব্দুছ ছামাদৰ 'বনকুকুৰাৰ ডাক'। উপন্যাসখনত চৰচাপৰি অঞ্চলৰ মানুহৰ জীৱনৰ নানা জ্বালা-যন্ত্ৰণা, বিপৰ্যয় আৰু সকলো পৰিস্থিতিতে প্ৰকৃতিৰ সৈতে সহাৱস্থান কৰিবলৈ শিকা এখিনি মানুহৰ কথা বৰ্ণনা কৰা হৈছে। প্ৰত্যেক বছৰে বাৰিষা কালত নদীৰ বাঢ়নি পানীয়ে নৈপৰীয়া লোকসকলক সৰ্বস্বান্ত কৰি তোলে। ঘৰ-দুৱাৰ, মাটি-ভেটিকে ধৰি সকলো বানৰ কবলত পৰি হেৰোৱাৰ পাছত প্ৰাণৰ মমতাত আহি তেওঁলোকে আশ্ৰয় লয়হি পাহাৰৰ অৰণ্যৰ মাজত। কিন্তু জীৱন জীৱিকাৰ এনে দুৰ্যোগপূৰ্ণ অৱস্থাতো কাহানিও প্ৰকৃতিৰ কোনো অনিষ্ট নকৰা, সদায় প্ৰকৃতিৰ সৈতে বন্ধুত্বপূৰ্ণ মনোভাব

পুহি ৰখা এচাম সহজ-সৰল প্ৰকৃতিপ্ৰেমী মানুহৰ জীৱনৰ আধাৰত উপন্যাসখন ৰচিত হৈছে। এফালে প্ৰকৃতিয়ে তেওঁলোকৰ পৰা সকলো কাঢ়ি নিছে আনফালে প্ৰকৃতিয়েই তেওঁলোকক আশ্ৰয়ো দিছে। অৰণ্যখনক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই তেওঁলোকে জীৱনটো পুনৰ জীয়াবলৈ শিকিছে। এনে এক বাস্তৱ অভিজ্ঞতাক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই উপন্যাসখন ৰচিত হৈছে।

১.২ কাহিনী —

'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' উপন্যাসৰ কাহিনী ঃ উপন্যাসখনৰ কাহিনী প্ৰথম পুৰুষত বিবৃত হৈছে। গুৱাহাটী মহানগৰখনক আৱৰি থকা পাহাৰবোৰত হোৱা বেদখলৰ কাহিনী উপন্যাসখনৰ কেন্দ্ৰীয় বিষয়। 'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' উপন্যাসখনত লেখিকাই কেইবাটাও খণ্ডত ভাগ কৰি বৰ্ণনা কৰিছে। সেইসমূহ হ'ল — পৃথিৱী বিচাৰি, দক্ষিণৰ খিৰিকীৰে, এজাক মানুহ এখন পাহাৰ, কোনো কাৰো নহয়, যুদ্ধৰে সৈতে প্ৰেমৰ পখিলা, উচ্ছেদৰ দ্বিতীয় দিন, পাৰ বাহৰ সেউজ ৰুমাল, হঠাতে হাত এৰি দিয়ে জীৱনে, গছৰ শিপা উভালিব পাৰি, মনৰ শিপা নোৱাৰি, শান্তিৰ পথ তেজ আৰু চকুপানীৰে গঢ়া, এখন অৰণ্যৰ সন্ধানত, অৰণ্য সপোন, গছ ডাঙৰ নে মানুহ? আমচিং, আমচাং, বনৰ জুই মনৰ জুই এজাক নতুন বতাহ, যদি চৰাই হ'লোঁহেঁতেন, জোনাকত এটা হাতী, চিমেণ্টৰ গছ, প্ৰেমে বিচাৰে প্ৰকৃতি, হে' পাহাৰ বিদায় এই আটাইকেইটা খণ্ডত বৰ্ণনা কৰিছে। গুৱাহাটীৰ পাঞ্জাবাৰী নামৰ ঠাইখনৰ পাহাৰবোৰত বসবাস কৰা মানুহখিনিয়ে বহুতো সমস্যাত ভুগিব লগা হৈছে। আমচাং নামৰ অৰণ্যখনত মানুহবোৰে অতীজৰে পৰা বসবাস কৰি আহিছে যদিও চৰকাৰে তেওঁলোকৰ ঘৰবোৰ উচ্ছেদ কৰি পেলাইছে। সেই ঠাইৰ মানুহখিনি ক'লৈ যাব, কি কৰিব সেইটো এটা গভীৰ প্ৰশ্ন হৈ পৰিছে। আনফালে, অৰণ্য কাটি ধ্বংস কৰি ঘৰ সজাৰ ফলত জীৱ-জন্তুবোৰৰ খাদ্য আৰু বাসস্থানৰ অভাৱত ওলাই আহি মানুহক অশান্তি কৰিবলৈ লৈছে। অৰণ্য ৰক্ষাৰ নামত চৰকাৰে সেই কাৰ্যসূচী হাতত লৈছে যদিও সেই মানুহবিলাকৰ সংস্থাপনৰ কথা এবাৰো চিন্তা কৰা নাই। এনেধৰণৰ বিভিন্ন মানুহ আৰু জীৱ-জন্তুৰ বিভিন্ন সমস্যাক লৈ উপন্যাসখন ৰচিত হৈছে।

উপন্যাসখনৰ প্ৰতিটো খণ্ডত যেন মনত এক নতুন সঞ্চাৰৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। মানুহৰ দুৰ্নীতি, দুষ্কাৰ্য আদি সকলো অভিজ্ঞতা বৰ্ণিত হৈছে যদিও ইয়াৰ মাজতে নতুন প্ৰজন্মৰ মাজেৰে এক আশাবাদী মনোভাবৰো প্ৰতিফলিত হৈছে। উপন্যাসখনত বৰ্ণিত নায়িকাৰ শোৱনি কোঠাৰ দক্ষিণ দিশত এখন খিৰিকী আছিল। যিখন সদায় বন্ধ হৈ আছিল। সেই খিৰিকীখন খুলি দিয়াৰ পাছত লেখিকাই দেখিছিল পাহাৰখনেৰে আকাশলৈ যোৱাৰ পথ। লাহে লাহে পাহাৰখনৰ সৈতে তেওঁৰ এক সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠিলে। নায়িকাৰ ঘৰত কাম কৰা মাধুৰী সেই পাহাৰখনৰেই বাসিন্দা। পাহাৰখনৰ নাম - আমচিং। সেই ঠাইত হেনো বহুত আমৰ বাৰী আছিল সেয়ে পাহাৰখনৰ নাম আমচিং হ'ল। এদিন খবৰ আছিল যে আমচিং পাহাৰত উচ্ছেদ অভিযান হ'ব। পেচাত এগৰাকী সাংবাদিক হিচাপে তেওঁ নিজেও এই পাহাৰ উচ্ছেদ কৰিবলৈ বাতৰি প্ৰকাশ কৰিছে। কিন্তু মাধুৰীৰ কাৰণে যেন নায়িকাৰ মনত অনুকম্পাৰো সৃষ্টি হৈছে। নায়িকাৰ বান্ধৱী জ্যোতিয়ে

অপাৰ্থিৱ বস্তুবোৰৰ সৈতে জীৱন কটাই ভাল পাইছিল। কিন্তু তেওঁৰ ছোৱালী ছন্দা সম্পূৰ্ণ বিপৰীত। 'মাডাৰ নেচাৰ' নামৰ এটা এন.জি.অ'ত সোমাই প্ৰকৃতি ৰক্ষা কৰাৰ কাৰ্যত তেওঁ ব্ৰতী হৈছিল। কাহিনীৰ শেষৰ অংশত লেখিকা আশাবাদী যে ছন্দা আৰু ৰঘুৰ দৰে আমিও এখন সেউজীয়া পৃথিৱী গঢ়াৰ চেষ্টা কৰিব পাৰোঁ। এই পৃথিৱীখন কেৱল মানুহৰ বাবে নহয়। ইয়াত অন্য জীৱ-জন্তুবিলাকৰো সমানেই অধিকাৰ আছে। পৃথিৱীৰ ভৱিষ্যত এতিয়া আমাৰ হাতত। গতিকে ইয়াক সুৰক্ষা দিয়াৰ দায়িত্বও সকলোৰে।

'বনকুকুৰাৰ ডাক' উপন্যাসৰ কাহিনী ঃ পাৰিপাৰ্শ্বিক সমালোচনাৰে সমৃদ্ধ এখন উপন্যাস আব্দুছ ছামাদৰ 'বনকুকুৰাৰ ডাক'। উপন্যাসখনৰ কাহিনী যি সময়ত আৰম্ভ হৈছে, সেই সময়ছোৱাত আঠিয়াবাৰী আৰু বাঘৰখুটি নামৰ পাহাৰ দুখনত কিছু শালগছৰ অৰণ্য আছিল। আকাশ আলি নামৰ যিজন মানুহৰ দৃষ্টিৰ পৰা কাহিনীটো বৰ্ণনা কৰা হৈছে তেওঁ ঠাইখনৰ অৰণ্যৰ ইতিহাস আৰু সংস্কৃতিৰ ভিতৰুৱা। তেওঁৰ শৈশৱ, কৈশোৰ আৰু যৌৱন প্ৰাপ্তিৰ ভিতৰতে সেউজীয়া বনাঞ্চল এখন জনবহুল গাঁৱলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে। আকাশে স্কুলত পঢ়ি থাকোঁতে হাবিৰ মাজেদি এটা মাত্ৰ লুংলুঙীয়া বাট আছিল আৰু তাৰ কণমানি জীয়েক আচমাক লৈ ঘৰলৈ উভতি আহোঁতে দেখিছে যে তাৰ ঘৰতেই বৌয়েকে গোবৰখুটিৰে ভাত ৰান্ধিছে। এসময়ত জাওঁতলীৰ পৰা নৈৰ খেদাত আহি আঠিয়াবাৰী পাহাৰত আশ্ৰয় লোৱা মানুহখিনিয়ে হাবিৰ পৰা আনি শুকান খৰি ওচৰৰ বজাৰত বিক্ৰী কৰি জীৱিকা উপাৰ্জন কৰিছিল। কিন্তু দুটামান দশকৰ ভিতৰতে পাহাৰৰ গছ-গছনি যেন অদৃশ্য হৈ পৰিছিল।

নৈৰ খেদাত আহি হাবিখনত আশ্ৰয় লোৱা মানুহখিনিয়ে কিন্তু চূড়ান্ত দৰিদ্ৰতাৰ মাজতো হাবিখনৰ কোনো অনিষ্ট কৰা নাই। হাবিখনৰ লগত সহবাসহে কৰিছে। কিন্তু অৰণ্য ধ্বংস কৰিছে শ্বেৰালি, মইনাল আদি দালাল কেইটামানে চৰকাৰী বনবিষয়াৰ পূৰ্ণ সহযোগত। শ্বেৰালিয়ে যেতিয়া বনবিষয়াই গম নোপোৱাকৈ এবাৰ শালকাঠ চুৰ কৰিছিল তেতিয়া সেই চোৰাং বেপাৰত সহযোগ কৰা বাবে আকাশৰ ককায়েক আৰমানক পুলিচে অতি নিৰ্মমভাৱে অত্যাচাৰ কৰিছিল। ভয়ত আঠিয়াবাৰীৰ দুখীয়া মানুহকেইঘৰে হাটত শুকান কাঠ বিক্ৰী কৰাও বাদ দিছিল।

উপন্যাসখনত চৰচাপৰি অঞ্চলৰ মানুহৰ জীৱনৰ কথা ওচৰৰ পৰা সূক্ষ্মভাৱে নিৰীক্ষণ কৰি বৰ্ণনা কৰা হৈছে। নদীৰ খেদাত মানুহবোৰ প্ৰথমে আলগাপুৰৰ পৰা কান্দুলিমাৰীলৈ আহিছে আৰু তাৰ পৰা খেদা খাই জাওঁতলীলৈ আহিছে। জাওঁতলী ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ চাপৰিত ধানখেতি আৰু শাক-পাচলিৰ খেতি কৰি হাঁহি-মাতি আনন্দ মনেৰে সুখ-দুখক গ্ৰহণ কৰি জীয়াই থকা মানুহখিনিয়ে বাট-পথ নাইকিয়া পাহাৰৰ জংঘলৰ মাজত সোমাই জীৱিকাৰ অভাৱত দুৰ্যোগৰ সন্মুখীন হ'ল। আঠিয়াবাৰীৰ মাজত আকাশ-পাতাল পাৰ্থক্য। কিন্তু কণমানি আকাশে বিশাল প্ৰকৃতিৰ আহ্বানৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাই বন্ধুত্বৰ হাত আগবঢ়াই দিছে।

উপন্যাসখনৰ শিৰোনামত থকা বনকুকুৰাৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে। আকাশৰ শৈশৱকালৰ দিনতে কুকুৰা এযোৰ বাটৰ পৰা হাবিলৈ সোমাই যোৱা দেখি আকাশে সেইবোৰ কাৰ কুকুৰা বুলি দেউতাকক প্ৰশ্ন কৰিছে। বনকুকুৰাক

কেন্দ্ৰ কৰি আকাশৰ কৌতূহলৰ সীমা নাই। এই বনকুকুৰাই ডাক দি যেন মানুহক পৰিৱেশতন্ত্ৰৰ প্ৰতি সচেতন কৰি তুলিছে।

১.৩ বিষয়বস্তু ঃ

'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' উপন্যাসৰ বিষয়বস্তু ঃ জীৱ-জন্তু সহিতে মূল্যৱান গছ-গছনিৰ ভৱিষ্যৎ অন্ধকাৰ কৰি একো একোখন অৰণ্য কালক্ৰমত হৈ পৰে মানৱৰ বাসস্থান। জীৱ-জন্তু, গছ-গছনিক উৎখাত কৰি বাসস্থান স্থাপন কৰা মানুহক উৎখাত কৰিবলৈ চৰকাৰে সহায় লয় 'এভেকচন' প্ৰক্ৰিয়াৰ। তথাপি মানুহে গৃহহীন হোৱাৰ ব্যথা নুবুজে। এই 'এভেকচন' শব্দটোৱে কঢ়িয়াই অনা সুদিন তথা দুঃসময়ৰ নানান কাহিনীৰে আৰম্ভ হোৱা উপন্যাসখনে সামৰি লৈছে লেখিকাৰ আমচাং ভ্ৰমণৰ চাক্ষুষ অভিজ্ঞতা। লগতে মানুহ, পক্ষীকুল-জীৱকুলৰ অনেক টুকুৰা-টুকুৰ কাহিনী। মূলতঃ উপন্যাসখনৰ বিষয়বস্তু বুলি ক'বলৈ গ'লে অৰণ্যৰ লগতে জলাহ-পুখুৰীৰো আৰম্ভ হোৱা ধ্বংস যজ্ঞৰ কৰুণ বাস্তৱ ছবি, লেখিকাৰ আমচাং পাহাৰত ভ্ৰমণৰ অভিজ্ঞতা, ১৯৭২ চনৰ বন্যপ্ৰাণী সুৰক্ষা আইনৰ বৰ্তমানৰ-পৰিস্থিতিত মহত্ত্ব, চীন, ম্যানমাৰ আদি দেশৰ মানুহে ভাৰতবৰ্ষৰ বিশেষতঃ অসমৰ বন্যপ্ৰাণীসমূহৰ প্ৰতি প্ৰদৰ্শন কৰা উদাৰতাই চোৰাং চিকাৰীসকলক যোগোৱা উৎসাহৰ ৰহস্য আদিয়েই হ'ল উপন্যাসখনৰ মূল উপজীব্য। উপন্যাসখনৰ এফালে আছে বনৰ নিৰ্জনতাক আশ্ৰয়হীন হোৱা বন্য জীৱকুলৰ কৰুণ ছবি আৰু আনফালে আছে আভিজাত্যৰ মুখা পিন্ধা কিছু লোকৰ বাস্তৱিকতা। যি অৰণ্যই সমস্ত জীৱকুলকে জীৱনদায়িনী অক্সিজেনৰ যোগান ধৰি আহিছে, গৰমত ছাঁ দিছে, বাসস্থানৰ বাবে বিভিন্ন প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰীৰ যোগান ধৰি আহিছে প্ৰয়োজনীয় জলীয় বাষ্পৰ যোগান ধৰি বায়ু শীতল কৰি ৰাখিছে; তেনে অৰণ্যকে আজি মানুহে নিজৰ ভোগসৰ্বস্ব মানসিকতাৰে নিৰ্বিচাৰে ধ্বংস কৰি আছে। চৰকাৰী পক্ষয়ো ৰাস্তা-ঘাট নিৰ্মাণ, উদ্যোগ স্থাপনৰ বাবে পাহাৰ খনন, জান-জুৰি, বিল আদি অধিগ্ৰহণ কৰাত নামি পৰিছে। যাৰ ফলত একোখন ঠাইৰ ঐতিহাসিক আৰু সাংস্কৃতিক প্ৰমূল্যক বিনাশ কৰি প্ৰকৃতিৰ লগতে জীৱকুলৰ ভৱিষ্যতৰ বাবেও অশনি সংকট কঢ়িয়াই আনিছে। ইয়াৰ পৰা পৰিত্ৰাণ পোৱাৰ একমাত্ৰ উপায় প্ৰকৃতি সুৰক্ষাৰ বাবে সমগ্ৰ মানৱ জাতিক পাৰ্যমানে সজাগ কপি তোলা।

'বনকুকুৰাৰ ডাক' উপন্যাসৰ বিষয়বস্তু ঃ উপন্যাসখনৰ মূল বিষয়বস্তু হ'ল নৈৰ খেদাত নিৰাশ্ৰয় হোৱা মানুহখিনিৰ অৰণ্যখনৰ সৈতে থকা সম্পৰ্ক। দুৰ্ভিক্ষৰ সময়তো তেওঁলোকে অৰণ্যখনৰ কোনো অনিষ্ট কৰা নাই। বৰঞ্চ অৰণ্যখনৰ সৈতে সহবাস কৰিছে। গছৰ শুকান, ডাল-পাতবোৰ খৰি হিচাপে নিজে ব্যৱহাৰ কৰাৰ লগতে ওচৰৰ বজাৰখনত শুকান খৰি বিক্ৰী কৰিছে। তাৰ বাহিৰে অযথা গছ-গছনি কাটি অৰণ্যখনৰ কোনো অনিষ্ট কৰা নাই তেওঁলোকে। কিন্তু অৰণ্য ধ্বংস কৰিছে চৰকাৰী বনবিষয়াৰ পূৰ্ণ সহযোগত, কেইটামান দালালে। বনবিষয়াই গম নোপোৱাকৈ মূল্যৱান কাঠ চোৰ কৰাৰ অপৰাধত পুলিচে অতি নিৰ্মমভাৱে তেওঁলোকক অত্যাচাৰ কৰিছিল। ভয়ত আঠিয়াবাৰীৰ দুখীয়া

মানুহকেইঘৰে বজাৰত শুকান খৰি বিক্ৰী কৰাও বাদ দিছিল।

উপন্যাসখনত চৰচাপৰি অঞ্চলত বাস কৰা মানুহৰ দুৰ্দশাৰ ছবি দাঙি ধৰা হৈছে। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ চৰচাপৰি অঞ্চলত বসবাস কৰি ধানখেতিৰ লগতে বিভিন্ন শাক-পাচলিৰ খেতি কৰি জীৱন নিৰ্বাহ কৰা শ্ৰমজীৱী মানুহখিনি বানপানীৰ কবলত পৰি গৃহহাৰা হোৱাৰ মৰ্মস্পৰ্শী কাহিনী উপন্যাসখনৰ মূল উপজীব্য। উপন্যাসখনত নিজৰ জন্ম স্থানখনৰ পৰা বিতাড়িত হোৱাৰ বিষয়টোৱেও গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। প্ৰকৃতি ধ্বংসৰ প্ৰতি উপন্যাসখনৰ চৰিত্ৰসমূহ যথেষ্ট সজাগ আৰু সচেতন। পৰিৱেশ সচেতনতাৰ লগতে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ গৰাখহনীয়াৰ ফলত বাৰে বাৰে গৃহহীন হোৱা অতি দৰিদ্ৰ পৰিয়ালৰ লোকসকলৰ হাহাকাৰ অৱস্থাৰ কৰুণ ছবিও উপন্যাসখনৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়। লগতে উপন্যাসখনত মানুহে নিজৰ ঠাইখনৰ পৰা বিতাড়িত হোৱাৰ বিষয়টোও গুৰুত্ব লাভ কৰিছে।

দ্বিতীয় অধ্যায়

দ্বিতীয় অধ্যায়

২.০ পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ তাত্ত্বিক ধাৰণা

২,১ পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ ধাৰণা আৰু সংজ্ঞা

পৰিৱেশ সমালোচনা হ'ল বিংশ শতিকাৰ আশীৰ দশকৰ শেষৰ ফালে আহি পৰা এক সাহিত্য সমালোচনাৰ তত্ত্ব, যাৰ আধাৰত সাহিত্যৰ বিধাসমূহত প্ৰকাশিত পৰিৱেশ সচেতনতা সম্পৰ্কে বিচাৰ কৰা হয়। ইংৰাজী ভাষাৰ 'Eco-Criticism' শব্দটোৰ সমাৰ্থক শব্দ হিচাপে অসমীয়া ভাষাত 'পৰিৱেশ সমালোচনা' শব্দটোৰ প্ৰয়োগ কৰা হয়। পৰিৱেশ সাহিত্য সমালোচনা হৈছে — সাহিত্যত পৰিৱেশ সম্পৰ্কে অধ্যয়ন। বৰ্তমান সময়ত বিশ্বৰ সকলো ঠাইতে গঢ়ি উঠা সচেতনতাৰ অংশ হিচাপে সাহিত্যত প্ৰকৃতি সম্পৰ্কে কৰা বিচাৰ বা অধ্যয়নেই হৈছে পৰিৱেশ সাহিত্য সমালোচনা। এই সমালোচনাক আন নামেৰেও জনা যায়। যেনে — সেউজ অধ্যয়ন, পাৰিপাৰ্শ্বিক কাব্য আৰু পৰিৱেশ সাহিত্য সমালোচনা। পাৰিপাৰ্শ্বিক সাহিত্য তাত্ত্বিকসকলে মূলতঃ প্ৰকৃতি সম্পৰ্কীয় দিশত পৰিৱেশ সংক্ৰান্তীয় মূল্যবোধে কিদৰে ভূমিকা পালন কৰিছে তাক পৰীক্ষা কৰে। পাৰিপাৰ্শ্বিক সমালোচকসকলে ভাবে যে পূৰ্বতে মানৱ সম্পদৰ বাবে থকা পৃথিৱীখন আৰু ক্ৰমান্বয়ে আধুনিক সমাজখনে পোৱা পৃথিৱীখনৰ মাজত মূল্যবোধৰ সলনি হৈছে। এই পৰিৱৰ্তিত মূল্যবোধৰ কাৰণসমূহ বিচাৰি উলিওৱাটোৱেই এইসকল সমালোচকৰ কাম।

পৰিৱেশ, সমালোচনা হ'ল, সাহিত্য সমালোচনাৰ এক তত্ত্ব, যাৰ জৰিয়তে পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চৰ্চাৰে উদ্বুদ্ধ গ্ৰন্থসমূহৰ বিশ্লেষণ কৰি সাহিত্যত পৰিপাৰ্শ্ব ধ্যান-ধাৰণাৰ প্ৰতিফলন তথা মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ সম্পৰ্কৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰা হয়। সাধাৰণ দৃষ্টিৰে পৰিৱেশ সমালোচনা বুলিলে সাহিত্যৰ মাজেৰে প্ৰকাশিত পৰিৱেশ সচেতনতা সম্পৰ্কীয় ধাৰণাটোৱেই মনলৈ আহে যদিও সাহিত্য সমালোচনাৰ তত্ত্ব হিচাপে ইয়াৰ পৰিসৰ যথেষ্ট ব্যাপক। পৰিৱেশ সমালোচনাই পৰিৱেশ-সচেনতা সম্পৰ্কীয় ধাৰণাৰ লগতে পৰিৱেশ নাৰীবাদ, পৰিৱেশ, মাৰ্ক্সবাদ, গভীৰ পৰিস্থিতি বিজ্ঞান, পৰিৱেশ মনোবিজ্ঞান আদি ধাৰণাসমূহক ইয়াৰ পৰিসৰত সামৰি লয়। এই তত্ত্বত একশ্ৰেণীৰ সমালোচকে প্ৰকৃতিক নাৰীৰ সৈতে তুলনা কৰে। যিবিলাক সাহিত্যৰ মাজেৰে নাৰী আৰু প্ৰকৃতিক একাকাৰ কৰি সাহিত্যৰ সৃষ্টি কৰা হয়, তাকে পৰিৱেশ নাৰীবাদ বুলি কোৱা হয়। পৰিৱেশ নাৰীবাদে সদায় নাৰী আৰু প্ৰকৃতিক সমান্তৰাল ৰেখাত ৰাখি প্ৰকৃতিৰ সৈতে নাৰীক তুলনা কৰে। তদুপৰি সমাজৰ মূল চালিকা শক্তি হিচাপে নাৰী আৰু প্ৰকৃতি দুয়োকে যে সমতাৰ প্ৰয়োজন, সেই কথাকো পৰিৱেশ নাৰীবাদে গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

শোষিতক ন্যায় প্ৰদান কৰাৰ কথা মাৰ্ক্সবাদৰ ধাৰণাত আলোচনা কৰা হয়। এই তত্ত্বত পৰিৱেশকো এটা শোষিত শ্ৰেণী হিচাপে গণ্য কৰা হয়। মানুহে নিজৰ স্বাৰ্থৰ বাবে প্ৰকৃতিক সদায় ধ্বংস কৰি আহিছে। পৰিৱেশ মাৰ্ক্সবাদৰ ধাৰণা

অনুসৰি পৰিৱেশৰ প্ৰতি মানুহৰ দৃষ্টিভংগী মানৱীয় গুণসম্পন্ন হোৱাটো উচিত। মানুহৰ ব্যক্তিগত স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে প্ৰকৃতিক ধ্বংস কৰাৰ অধিকাৰ নাই। এই ধৰণৰ কথাসমূহ পৰিৱেশ মাৰ্ক্সবাদে সামৰি লয়।

আনহাতে পৰিৱেশ মনোবিজ্ঞানত পৰিৱেশৰ আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক জগতৰ কথা আলোচনা কৰা হয়। অৰ্থাৎ প্ৰকৃতিৰ মনোজগতৰ বিশ্লেষণেই হৈছে পৰিৱেশ মনোবিজ্ঞান। মানৱ সভ্যতাৰ লগত পৰিৱেশৰ সম্পৰ্কৰ কথাও ইয়াত আলোচনা কৰা হয়।

পৰিৱেশ পৰিস্থিতি সম্পৰ্কে য'ত গভীৰ চিন্তা-চৰ্চা কৰা হয়, তাকেই গভীৰ পৰিস্থিতি বিজ্ঞান বোলে। প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগসমূহৰ বিষয়েও গভীৰ পৰিস্থিতি বিজ্ঞানত অধ্যয়ন কৰা হয়।

২.২ পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ

পৰিৱেশ সমালোচনাৰ ধাৰাটো পোনপ্ৰথমে আৰম্ভ কৰে জোচেফ মিকাৰে তেওঁৰ "The comedy of Survival : Studies in liticarey ecology" শীৰ্ষক গ্ৰন্থখনৰ মাধ্যমেৰে। অৱশ্যে সাহিত্যৰ তত্ত্ব হিচাপে Eco-Criticismৰ ধাৰণাটো পোনপ্ৰথমে সূচনা কৰে। উইলিয়াম ৰুইক্ৰে "Literature and Ecology : An experiment in eco-criticism" শীৰ্ষক ৰচনাৰ মাধ্যমেৰে। এই ৰচনাত তেখেতে মতপোষণ কৰিছে যে “পাৰিপাৰ্শ্বিক সমালোচনা তত্ত্ব হ'ল সাহিত্য অধ্যয়নৰ পৰিস্থিতি তন্ত্ৰ আৰু ইয়াৰ অৱধাৰণাসমূহৰ অনুপ্ৰয়োগ। কিয়নো পৰিস্থিতি তন্ত্ৰ আৰু পৰিৱেশ আমি জীয়াই থকা পৃথিৱীখনৰ বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যতৰ সৰ্বাধিক প্ৰাসংগিকতাপূৰ্ণ।”

পাৰিপাৰ্শ্বিক সমালোচনা তত্ত্ব বিংশ শতিকাৰ মাজভাগত পাশ্চাত্যত এক নতুন সাহিত্যিক তত্ত্ব হিচাপে জন্ম হৈছিল। জলবায়ুৰ পৰিৱৰ্তন, প্ৰদূষণ, জৈৱ বৈচিত্ৰ্যৰ প্ৰতি অহা ভাবুকি, অ'জন স্তৰৰ অৱক্ষয়, সাগৰীয় জলপৃষ্ঠৰ উত্থান আদি পৰিৱেশীয় সমস্যাৰ প্ৰতি মানুহৰ মনত সৃষ্টি হোৱা উদ্বিগ্নতাৰ ফলশ্ৰুতিতেই এই নতুন সাহিত্যিক তত্ত্বটোৰ জন্ম হয়।

পাৰিপাৰ্শ্বিক সমালোচনা তত্ত্বৰ বিকাশৰ স্তৰটোক চাৰিটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি। প্ৰথম স্তৰটোত নাৰীবাদৰ অৱদমন, পৰিৱেশৰ লগত কৰি অহা অবিচাৰ আৰু অত্যাচাৰৰ এক পাৰস্পৰিক সম্পৰ্ক ইয়াত আলোচনা কৰা হয়।

১৯৯০ দশকৰ মধ্যভাগ মানত পাৰিপাৰ্শ্বিক সমালোচনা তত্ত্বত আৰু কিছু ধৰণাৰ সংযোগ হয়। এই তত্ত্বটো কেৱল প্ৰকৃতি লেখনৰ মাজতে সীমাবদ্ধ নাথাকি পৰিৱেশক ন্যায় সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চেতনাক গুৰুত্ব দিয়া হয়।

তৃতীয় স্তৰটোত পাৰিপাৰ্শ্বিক পুৰুষতন্ত্ৰ, বস্তুবাদী পাৰিপাৰ্শ্বিক নাৰীবাদ, পশু অধ্যয়ন আৰু উত্তৰ মানৱতাৰ দৰে ধাৰণাসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত হৈছে।

চতুৰ্থ স্তৰত পাৰিপাৰ্শ্বিক সাম্ৰাজ্যবাদ আৰু উত্তৰ ঔপনিৱেশিক পাৰিপাৰ্শ্বিক সমালোচনাৰ দৰে কেতবোৰ ধাৰণা আৰু মতাদৰ্শ সংযোগ কৰা হয়।

২.৩ সাহিত্যত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰাসংগিকতা

পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বত সাহিত্যৰ ভূমিকা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। সাহিত্যৰ জৰিয়তে মানুহক পৰিৱেশৰ প্ৰতি সচেতন কৰিব পাৰি। এই তত্ত্বৰ মতে, সাহিত্যিক সৃষ্টিবোৰে মানুহৰ পৰিৱেশৰ প্ৰতি থকা দৃষ্টিভংগী গঢ়ি তোলে। যদি কোনো এখন উপন্যাসত পৰিৱেশক ধ্বংস কৰাৰ চিত্ৰ দেখুওৱা হয়, তেন্তে সেইটোৱে পাঠকৰ পৰিৱেশৰ প্ৰতি থকা ধাৰণাৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলাব। পৰিৱেশ সাহিত্য তাত্ত্বিকসকলে জনপ্ৰিয় সংস্কৃতি তথা সাম্প্ৰতিক সময়ৰ সাহিত্যত বিনষ্ট হৈ অহা পৰিৱেশ সম্পৰ্কে মানুহৰ চিন্তা-চেতনাত কেনেদৰে আঘাত হানিছে এই সম্পৰ্কে অধ্যয়ন কৰাৰ লগতে কেনেধৰণৰ পৰিৱৰ্তনৰ মাজেৰে আহি এই দুৰৱস্থা পাইছেহি তাৰো ইতিহাস অধ্যয়ন কৰে। সেয়ে পাৰিপাৰ্শ্বিক সাহিত্য তাত্ত্বিকসকলে সাহিত্য তত্ত্বটোৰ প্ৰাসংগিক বিষয় হিচাপে ইতিহাস, দৰ্শন, মনোবিজ্ঞান আদি বিষয়ক সামৰি ল'বলৈ বিচাৰে।

পাৰিপাৰ্শ্বিক সাহিত্য সমালোচনাৰ চাৰিটা সাহিত্যিক দিশ লক্ষ্য কৰা যায়। সেইসমূহ হ'ল — নান্দনিক দিশ, সামাজিক দিশ, বৈজ্ঞানিক দিশ আৰু সাংস্কৃতিক দিশ। পাৰিপাৰ্শ্বিক সাহিত্য সমালোচনাত প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য, আদিমতা তথা জটিলতাৰ প্ৰকাশেই হ'ল নান্দনিক দিশ। নান্দনিক দিশৰ যোগেদি মানুহৰ সৈতে প্ৰকৃতিৰ অৱস্থান কেনে, মানুহে কি ভাৱে প্ৰকৃতিক বিচাৰ কৰে, কেনেদৰে মুগ্ধ হয় আদি বিষয় অধ্যয়ন কৰে। আনহাতে, মানুহে প্ৰকৃতিক কেনেদৰে মূল্যায়ন কৰে অৰ্থাৎ মানুহে প্ৰকৃতিক কেনেদৰে গঢ় দিয়ে, কেনেদৰে ধ্বংস কৰে আদি বিষয় সামাজিক দিশে অধ্যয়ন কৰে। পাৰিপাৰ্শ্বিক সাহিত্য সমালোচনাত বিজ্ঞান এটি গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ। প্ৰকৃতি আৰু মানুহৰ সম্পৰ্ক বিচাৰ কৰিবলৈ যাওঁতে বিজ্ঞানৰ অৱধাৰণা ওতপ্ৰোতভাৱে জড়িত হৈ থাকে। সাংস্কৃতিক দিশৰ পাৰিপাৰ্শ্বিক সাহিত্য সমালোচনাত প্ৰকৃতিক যথাৰ্থ মৰ্যাদা প্ৰদান কৰা হয়।

প্ৰকৃতিৰ সৈতে সাহিত্যৰ সম্পৰ্ক অতি পুৰণি। কিন্তু সাম্প্ৰতিক সময়ৰ পাৰিপাৰ্শ্বিক সাহিত্যসমূহত প্ৰকৃতি আৰু মানুহৰ মাজৰ জটিল সম্পৰ্ক উন্মোচন কৰাত গুৰুত্ব দিয়া হয়। প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্যৰ বৰ্ণনাতকৈ ইয়াৰ সংৰক্ষণ আৰু অস্তিত্বৰ প্ৰশ্নবোৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হয়। বৰ্তমান সময়ত পৃথিৱীৰ জলবায়ুৰ সংকট এক চিৰন্তন সত্য। প্ৰায় প্ৰতিদিনেই, সংবাদ মাধ্যমত জলবায়ুৰ পৰিৱৰ্তনৰ বাতৰি প্ৰকাশ পাই আহিছে। এই জলবায়ু পৰিৱৰ্তনে মানুহক বিভিন্ন ধৰণে প্ৰভাৱিত কৰিছে। ই মানুহৰ স্বাস্থ্যৰ লগতে খাদ্য উৎপাদনত, বাসগৃহ, নিৰাপত্তা আৰু কৰ্ম সংস্থাপনক প্ৰভাৱিত কৰিছে। জলবায়ুৰ সংকট কেৱল এটা অঞ্চলতে সীমিত নাথাকে। ই সমগ্ৰ পৃথিৱীৰ মানৱ সমাজ আৰু জীৱকুলৰ ওপৰত প্ৰভাৱ পেলায়। জলবায়ু পৰিৱৰ্তন, আৰু পৰিৱেশ সুৰক্ষা সম্পৰ্কে জন সজাগতা বৃদ্ধি কৰাৰ ক্ষেত্ৰত সাহিত্যৰ ভূমিকা অপৰিসীম। শেহতীয়াকৈ বিশ্বৰ বিভিন্ন ভাষাও পাৰিপাৰ্শ্বিক উপন্যাস, কবিতা, গল্প আদি প্ৰকাশ হ'বলৈ ধৰিছে সাহিত্য সৃষ্টিৰ জৰিয়তে জলবায়ু সংকট আৰু পৰিৱেশ সুৰক্ষা আন্দোলনৰ সক্ৰিয় অংশীদাৰ হ'বলৈ এদল কবি-সাহিত্যিক আগবাঢ়ি আহিছে।

আশীৰ দশকৰ সাহিত্যিক সমালোচকসকলে সাহিত্যিক সৃষ্টিৰ জৰিয়তে মানৱ সমাজৰ ওপৰত পৰিৱেশৰ প্ৰভাৱৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। কিন্তু ইয়াৰ পৰৱৰ্তী সময়ত বাঢ়ি অহা পৰিৱেশীয় সমস্যাসমূহ যেনে — গোলকীয় উত্তাপ বৃদ্ধি, জলবায়ু পৰিৱৰ্তন, নিৰ্বনানীকৰণ আদিৰ ফলত মানৱ সমাজক প্ৰকৃতি সংৰক্ষণ সম্পৰ্কে সজাগ আৰু সচেতন কৰি তোলাৰ প্ৰয়োজনীয়তা আহি পৰিল। সেয়েহে পৰিৱেশীয় সংকট বৃদ্ধি হোৱাৰ লগে লগে সাহিত্যত এই তত্ত্বৰ গুৰুত্ব অধিক বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰিলে।

পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্ব হৈছে এক নতুন সমালোচনাত্মক পদ্ধতি, যি সাহিত্য, সংস্কৃতি আৰু অন্য সৃষ্টিশীল কামৰ পৰিৱেশগত দৃষ্টিকোণৰ পৰা বিশ্লেষণ কৰে। এই তত্ত্বৰ মূল লক্ষ্য হৈছে মানৱ সমাজৰ পৰিৱেশৰ সৈতে সম্পৰ্ক বিশ্লেষণ কৰা আৰু পৰিৱেশ সংকটৰ কাৰণবোৰ ব্যাখ্যা কৰা। পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ মতে মানৱ সমাজত থকা বিভিন্ন কাৰণৰ বাবে পৰিৱেশ সংকটৰ সৃষ্টি হৈছে। ইয়াৰ ভিতৰত জনসংখ্যা বৃদ্ধি সম্পদৰ অপব্যয় ইত্যাদি অন্তৰ্ভুক্ত। গতিকে এই তত্ত্বৰ মূল লক্ষ্য হৈছে মানুহক পৰিৱেশৰ প্ৰতি সচেতন কৰা আৰু পৰিৱেশ সংকট দূৰ কৰিবলৈ উৎসাহ প্ৰদান কৰা।

২.৩.১ অসমীয়া সাহিত্যত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰয়োগ

যদিও পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্ব বিংশ শতিকাৰ আশীৰ দশকত সৃষ্টি হোৱা এক সাহিত্য। সমালোচনা তত্ত্ব, কিন্তু তাত্ত্বিক দৃষ্টিকোণৰহিতভাৱে সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰখনত পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চৰ্চাৰ ধাৰণাটো অতি প্ৰাচীন। অসমীয়া সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰত লিখিত সাহিত্যৰ পৰম্পৰা আৰম্ভ হোৱাৰ পূৰ্বৰে পৰা মানুহৰ মুখে মুখে প্ৰচলিত মৌখিক লোক-সাহিত্যসমূহতো পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চৰ্চাৰ প্ৰভাৱ পৰিলক্ষিত হয়। এই ক্ষেত্ৰত অসমীয়া লৌকিক সাহিত্যৰ ভেটিস্বৰূপ বিয়ানাম, বনগীত, বিহুনাম, গৰখীয়া গীত, ফকৰা-যোজনা, ডাকৰ বচন আদিৰ মাজত মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ গভীৰ সম্পৰ্কৰ ছবি দেখা যায়। এই লোক-সাহিত্যসমূহৰ উপৰিও লিখিত সাহিত্যৰ পৰম্পৰাটোলৈ লক্ষ্য কৰিলে চৰ্যাপদৰ পৰা আৰম্ভ কৰি প্ৰাক্-শংকৰী যুগৰ কবি মাধৱ কন্দলিৰ অনূদিত ৰামায়ণ, পৰৱৰ্তী সময়ৰ কবি শংকৰদেৱ, মাধৱদেৱ আদিৰ প্ৰায়সমূহ ৰচনাৰ মাজত পৰিৱেশৰ চিত্ৰণ দেখা যায়। অসমীয়া সাহিত্যৰ নৱজাগৰণৰ সময় হিচাপে অভিহিত জোনাকী যুগৰ সময়ছোৱাত ৰচনা হোৱা সাহিত্য সম্ভাৰলৈ লক্ষ্য কৰিলেও তদানীন্তন সময়ৰ ৰচিত সৃষ্টিশীল সাহিত্যৰাজীৰ মাজত প্ৰকৃতি চিত্ৰণ পৰিলক্ষিত হয়। বিশেষতঃ ইংৰাজী সাহিত্যৰ পৰা বিশ্বসাহিত্যলৈ বৈ যোৱা ৰমণ্যাসবাদৰ ঢৌৱে অসমীয়া সাহিত্যৰ স্পৰ্শ কৰে, যাৰ পৰিণতিস্বৰূপে ৰমণ্যাসিক সাহিত্যৰ অন্যতম লক্ষণ হিচাপে প্ৰকৃতি চিত্ৰণৰ ধাৰণাই অসমীয়া সাহিত্যতো স্থান পায়। ইংৰাজ কবি উইলিয়াম ৱৰ্ডছৱৰ্থ, পি.বি. শ্যেলী, জন কীটচ্ আদি কবি, সাহিত্যিকসকলৰ অভাৱত অসমীয়া সাহিত্য বিশেষকৈ অসমীয়া ৰোমাণ্টিক কবিতা প্ৰকৃতি সচেতন হৈ উঠে। এই সময়ছোৱাও বিশ্ব প্ৰকৃতিৰ মাজত সুখৰ সন্ধান, মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ সম্পৰ্ক আদিক সাহিত্যৰ মূল বিষয়-বস্তু

হিচাপে লৈ নানান কবিতাৰ ৰচনা হয় আৰু এইক্ষেত্ৰত মুখ্য ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালা, লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা, ৰঘুনাথ চৌধাৰী প্ৰভৃতি কবিসকলে।

জোনাকী যুগৰ পৰা ৰামধেনু যুগলৈ এই সময়ছোৱাৰ মাজত অসমীয়া কবিতাৰ ভাববস্তুৰ যথেষ্ট পৰিৱৰ্তন সাধন হয় আৰু কাব্যৰ ক্ষেত্ৰখনত সচেতনভাৱে পৰিৱেশ, সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চৰ্চাৰ ধাৰা আৰম্ভ হয়। পৰৱৰ্তী সময়ত এই ধাৰাটোৱে নৱকান্ত বৰুৱা, ৰাম গগৈ, কেশৱ মহন্ত, হেম বৰুৱা, নীলামণি ফুকন, হোমেন বৰগোহাঞিঃ আদি কবিৰ কবিতাৰ মাজেৰে পূৰ্ণ বিকশিত ৰূপ লাভ কৰে। উল্লেখ্য যে, জোনাকী যুগৰ অসমীয়া কবিতাত প্ৰতিফলিত যি প্ৰকৃতি চিত্ৰণৰ ধাৰা, ই মূলতঃ মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ প্ৰতিফলনৰ মাজতে সীমাবদ্ধ আছিল। পৰৱৰ্তী সময়ত নৱকান্ত বৰুৱাকে প্ৰমুখ্যে অন্যান্য কবিসকলৰ কবিতাৰ মাজত পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চৰ্চাই প্ৰসাৰতা লাভ কৰি বহনক্ষম পৰিস্থিতি তন্ত্ৰৰ ধাৰণা, যুগৰ উন্নতিৰ লগে লগে পৰিৱেশৰ ওপৰত আধুনিকীকৰণৰ প্ৰভাৱ, জৈৱবৈচিত্ৰ্য, পৰিৱেশ মাৰ্ক্সবাদ, পৰিৱেশ নাৰীবাদ আদিৰ ধাৰণাসমূহকো ইয়াৰ পৰিসৰত সামৰি লয়। যাৰ ফলত অসমীয়া সাহিত্যত পৰিৱেশ সমালোচনাৰ ধাৰণাই এক নতুন যাত্ৰা লাভ কৰে।

সাম্প্ৰতিক সময়ত অসমীয়া সাহিত্যৰ প্ৰায় সকলো ক্ষেত্ৰতে কবিতা, গল্প, উপন্যাস আদিত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰতিফলন দেখিবলৈ পোৱা যায়।

তথ্যসূত্ৰ ঃ

Ecocriticism In Literaturce : Examining Nature And The Environment In Literary Works.

তৃতীয় অধ্যায়

তৃতীয় অধ্যায়

৩.০ 'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল উপন্যাস'ত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰতিফলন

৩.১ পৰিৱেশ সচেতনতা

উপন্যাসখনত চৰিত্ৰসমূহৰ কথোপকথনৰ মাজেদি পৰিৱেশ সচেতনতাৰ কথাবোৰ স্পষ্টৰূপত প্ৰকাশিত হৈছে। প্ৰাচীন কালৰ পৰাই মানুহ পৰিৱেশৰ প্ৰতি সজাগ আৰু সচেতন আছিল। হিন্দু ধৰ্মই গছক পূজা কৰিবলৈ শিকাইছে। বিভিন্ন দেৱ-দেৱীৰ বাহনবোৰ সিংহ ৰাজহাঁহ, ময়ূৰ, ষাড়গৰু ইত্যাদি বুলি কথিত আছে। এই জীৱ-জন্তুবোৰৰ মাজত দেৱত্ব আৰোপ কৰিছে। নিশ্চয় সংৰক্ষণৰ স্বাৰ্থত কোনোবা ঋষি-মুনিয়ে এইবোৰ শাস্ত্ৰত লিখি মানুহক জ্ঞান দিবলৈকে ধৰ্মৰ মাজত এই কথাবোৰক স্থান দিছিল। কাৰণ তেওঁলোকে জানিছিল পৃথিৱীৰ ভৱিষ্যৎ মানুহৰ হাতত সুৰক্ষিত নহয়। মানুহৰ দৰে নৃশংস নিষ্ঠুৰ প্ৰাণীৰ সৈতে কোনো বন্যপ্ৰাণীয়েই তিষ্ঠি থাকিব নোৱাৰিব। মানুহে সদায় নিজৰ স্বাৰ্থৰ বাবেই প্ৰকৃতিক ধ্বংস কৰি আহিছে। সজীৱ সেউজীয়া গছবোৰ মানুহৰ কুঠাৰৰ ঘাপত বাগৰি পৰে, গছৰ ডালত বাহ সাজি থকা পোৱালিৰ সৈতে চৰাইবোৰ মাটিত বাগৰি পৰে। তাৰ ঠাইত নিৰ্মাণ হয় মন্দিৰ, মছজিদ, নামঘৰ। মনৰ মাজত আধ্যাত্মিকতাৰ অভাৱ হ'লেই এনে ভগৱানৰ ঘৰবোৰৰ প্ৰয়োজন হয়। কিন্তু কোনো ধৰ্মই প্ৰকৃতিক ধ্বংস কৰিবলৈ শিকোৱা নাই। তাৰ ঠাইত মহৌষধি গছক পূজা কৰিবলৈহে শিকাইছে। আমি খোৱা চকলেটৰ মূল ককো গুটিকো 'ফুড অৱ গড' অৰ্থাৎ ভগৱানৰ খাদ্য বুলি পূজা কৰিছিল আমেৰিকাত। উপন্যাসখনৰ এটা মুখ্য চৰিত্ৰ ৰাজবংশীৰ বাবে অৰণ্যখনেই মন্দিৰ। অৰণ্যখনক যদি অলপো সেৱা কৰিব পাৰে তেন্তে তেওঁৰ ধৰ্মও সফল হ'ব বুলি বিশ্বাস কৰে তেওঁ। মনৰ সুখেই যদি ভগৱান, তেন্তে মন্দিৰত বিচাৰি নোপোৱা সুখ অৰণ্যখনৰ মাজতো বিচাৰি পাব পাৰি। ৰাজবংশীয়ে কৈছে — কাজিৰঙাত থাকোঁতে তেওঁৰ বন্ধুকৰ গুলীত চোৰাং চিকাৰীও মৰিছে। কিন্তু তাৰ বাবে তেওঁৰ মনত কোনো আক্ষেপ নাই। এনে এজন সংবেদনশীল অথচ কৰ্তব্যপৰায়ণ বন কৰ্মচাৰীক লগ পাই সাংবাদিকগৰাকী যথেষ্ট আৱেগিক হৈ পৰিছে। যি সময়ত মানুহে মানুহৰ বৈশিষ্ট্য হেৰুৱাই পেলাইছে, তাৰ মাজতো ৰাজবংশীৰ দৰে মানুহে সকলো বৈশিষ্ট্য অকলেই বহন কৰিছে। বন বিভাগৰ প্ৰত্যেকজন বিষয়া-আমোলাৰ অন্তৰত যদি তেওঁৰ দৰেই আৱেগ আৰু প্ৰকৃতি প্ৰেম থাকিলহেঁতেন মানৱ কল্যাণৰ কথা যদি চিন্তা কৰিলেহেঁতেন তেতিয়া হয়তো আজিৰ দৰে পৰিস্থিতিৰ উদ্ভৱ নহ'লহেঁতেন।

৩.২ প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্যতা

“ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল” উপন্যাসখনত প্ৰকৃতিখনক এখন জীয়াই থকাৰ জগত হিচাপে দেখুওৱা হৈছে। য'ত জীৱ-জন্তু, গছ-গছনি, জলবায়ু আদিৰ মাজত এক স্বাভাৱিক ভাৰসাম্যতা আছে। কিন্তু মানুহে অৰণ্য ধ্বংস কৰি, পাহাৰ খনন কৰি, প্ৰকৃতিৰ ওপৰত নিৰ্মম অত্যাচাৰ চলাই, এই প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্য বিনষ্ট কৰি আহিছে। উপন্যাসখনত ভাৰসাম্যতাৰ দিশটো স্পষ্টকৈ প্ৰতিফলিত হৈছে। উপন্যাসখনত দেখুওৱা হৈছে যে মানুহে নিজৰ স্বাৰ্থৰ বাবে অৰণ্য ধ্বংস কৰা, প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ অপব্যৱহাৰ কৰা আদি কাৰ্যৰ ফলত প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্য বিনষ্ট কৰাৰ লগতে নিজৰ জীৱনো বিপদাপন্ন কৰি তোলে। মানুহে অৰণ্য ধবংস কৰি বন্যপ্ৰাণীসমূহক আশ্ৰয়হীন কৰি তোলে। বন্য জীৱ-জন্তুৱে খাদ্যৰ সংকটত ভোগে। যাৰ ফলত, প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্য বিনষ্ট হয়। উপন্যাসখনত নায়িকাই বৰ্ণনা কৰিছে যে, মহানগৰৰ যি ঠাইত তেওঁ বাস কৰে, তালৈ পূৰ্বতে অজস্ৰ চৰাই-চিৰিকটিৰ আগমন ঘটিছিল। শীত কালত হাতীও আহিছিল নিৰ্দিষ্ট সময়ত। কিন্তু আজিকালি পূৰ্বৰ দৰে চৰাই-চিৰিকটি নাই। হাতী আহে বছৰজুৰি। খাদ্যৰ অভাৱত ৰাজপথত খাদ্য বিচাৰি বিচৰণ কৰি ফুৰে। সময়ে সময়ে মানুহৰ ঘৰ-দুৱাৰ ভাঙিও উপদ্ৰৱ চলায়।

উপন্যাসখনত দেখুওৱা হৈছে যে মানুহে সদায় প্ৰকৃতিৰ সৈতে এক স্বাভাৱিক সম্পৰ্ক ৰক্ষা কৰিব লাগে, যাতে প্ৰকৃতিৰ ভাৰসাম্য বিনষ্ট নহয়।

৩.৩ জৈৱ বৈচিত্ৰ্য সংৰক্ষণ

অনুৰাধা শৰ্মা পূজাৰীৰ ‘ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল’ উপন্যাসখনত অৰণ্য এখনত সহাৱস্থান কৰা বিচিত্ৰ উদ্ভিদ আৰু প্ৰাণীৰ স্পষ্ট চিত্ৰ দেখা যায়। নায়িকাৰ শোৱনি কোঠাৰ দক্ষিণৰ খিৰিকীৰে দেখা সেউজ পাহাৰত প্ৰতিফলিত হৈ অহা সূৰুযৰ সোণালী আভাত উদ্ভাসিত হৈ উঠা অনন্ত নীল আকাশ, শিলৰ বুকুৰ নিৰ্মল জলধাৰা, সেউজ কণ কণ পাতৰ বগেনভেলীয়াৰ ডালবোৰ, গুলপীয়া ভেঁটফুলবোৰ, পানীত চৰি থকা হাঁহবোৰ, পাহাৰৰ জোপোহাত ফুলি থকা জামুকলীয়া ফুলবোৰৰ সৈতে তাত বগাই থকা লতাবোৰ, কুলি, দহিকতৰা, সখিয়তী, চুতীয়া শালিকা, মইনা, ভাটৌ, ডাউক আদি আপুৰুগীয়া চৰাইবোৰ, নোদোকা-নোদোক শিয়ালবোৰ, দঁতাল মখনা হাতীকেইটা, গোটেই পাহাৰখনত বিচৰণ কৰি ফুৰা জহামালটো, শিলিখা, জলফাই, কলগছ, তামোল গছত বগাই ফুৰা কেৰ্কেটুৱাবোৰ — এই সকলোবোৰেই পাহাৰখনৰ বাসিন্দা। দক্ষিণৰ খিৰিকীয়েদি পাহাৰখনৰ এই জৈৱ বৈচিত্ৰ্যৰ সাক্ষী হৈ নায়িকাই নিজকে সৌভাগ্যৱান বুলি ভাবিছে। এই সকলোৰে লগতে সংগ্ৰাম কৰি সহাৱস্থান কৰিছে — ৰাজমিস্ত্ৰী, কাঠমিস্ত্ৰী, দমকলৰ মিস্ত্ৰী, ড্ৰাইভাৰ, দিন-হাজিৰা কৰা শ্ৰমিক, ৰাণু আৰু মাধুৰীহঁতেও।

প্ৰকৃতি প্ৰেমী নায়িকাই দক্ষিণৰ খিৰিকীখনত পৰি থকা ৰাম পাৰযোৰৰ গতি-বিধি লক্ষ্য কৰিছে আৰু পাৰহালে নিজৰ ঠিকনা হেৰুওৱা বুলি অনুভৱ কৰি বাব্‌লা মণ্ডল নামৰ ৰাজমিস্ত্ৰীজন মাতি আনি সিহঁতৰ বাবে এটা বাহ সজাইছে।

পাৰ দুটাই নিজে সংগ্ৰহ কৰা সেউজীয়া ৰুমালখনো বাহটোত ভৰাই ঘৰৰ উত্তৰফালে সংস্থাপন কৰি দিছে যাতে পাৰহাল বাহটোত থাকি নিৰাপদে সংসাৰ বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। সিহঁতৰ সংসাৰখন যাতে মেকুৰী বা ঢোৰাকাউৰীয়ে অনিষ্ট কৰিব নোৱাৰে তাৰ বাবেও সচেতন হৈছে।

দ্বিতীয় এটি ঘটনাত নায়িকাৰ শোৱনি কোঠাৰ দক্ষিণ ফালৰ খিৰিকীৰ কাষতে থকা জলফাইজোপাত পৰা ফেঁচাহালকো লেখিকাই নিজৰ বাৰীৰ ভিতৰতে ৰাখিবলৈ বিচাৰিছে। শেষত দেখা পালে যে ফেঁচাহাল আৰু পাৰহালে প্ৰকৃতিগত বৈষম্য থকা স্বত্বেও এক অবুজ বুজাবুজিৰে দিন আৰু ৰাতি ভাগ কৰি পাৰ বাহটোত সহাৱস্থান কৰিছে। এই দৃশ্য উপভোগ কৰি থাকোঁতেই হঠাৎ আহিল এটা জহামাল। বিৰল প্ৰজাতিৰ এই জহামালটোৰ বাবে নায়িকাই ওচৰ-চুবুৰীয়াসকলক মিনতি কৰিছে যাতে জহামালটোক কোনেও অপকাৰ নকৰে। নায়িকাৰ এই অনুৰোধ ৰক্ষা কৰিয়েই নানান উপদ্ৰৱ নীৰৱে সহ্য কৰিও জহামালটোক চুবুৰীয়াসকলে ৰক্ষণা-বেক্ষণ দিছে।

নায়িকাই বাস কৰা অঞ্চলটো ৪০ বছৰ আগতে আছিল বনৰীয়া গৰু-ম'হৰ বিচৰণথলী। কাৰণ সেই অঞ্চলটো আছিল জলাহ আৰু পিটনিৰে ভৰা। বৰ্তমান থকা নাৰেংগীৰ সেনা চাউনীটো পাহাৰৰ নামনিত হোৱাৰ বাবেই অঞ্চলটো ঘাঁহ, তৰাণী আৰু বিলেৰে ভৰপূৰ আছিল। সাতগাঁও হৈ সোণাপুৰলৈ যোৱা পথছোৱাক জনজাতীয় মানুহখিনিয়ে আমচিং যোৱাবাট বুলি কৈছিল। পূৰ্বতে এই ঠাইত হাতী আৰু বাঘৰ বিচৰণভূমি হোৱাৰ লগতে শৰপহুবোৰো চৰি ফুৰিছিল। এই আমচাং অৰণ্যৰ পাহাৰৰ পৰা বৰাগাহৰিবোৰে নামনিলৈ নামি অহা দৃশ্য, দহ-বিছটাকৈ জাকত থকা হাতী, নাহৰফুটুকী, লতামাকৰি, বনমেকুৰী, লাজুকী বান্দৰ, কেটেলাপহু, শৰপহু, সুগৰীপহু, বনগাহৰি, বনৰৌ, কেৰ্কেটুৱা, গুঁই, কেঁকো, শৰালী হাঁহ, বগলী, শিলকপৌ, হাৰুৱা কপৌ, মাছৰোকা, বুলবুলি, মইনা, ভাটৌ, কণামুছৰিৰ বিভিন্ন প্ৰজাতি, সখিয়তী, শিয়াল আদি বিচিত্ৰ জীৱৰ বাসস্থান আছিল। ইয়াৰ উপৰিও মহ, ডাহ, পোক-পৰুৱা, জোক, সাপ, বনমেকুৰী আৰু উৰণীয়া কেৰ্কেটুৱাৰে ভৰপূৰ আমচাং আছিল জৈৱবৈচিত্ৰৰ আকৰ।

৩.৪ পৰিস্থিতি তন্ত্ৰ

'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' উপন্যাসখনৰ 'হঠাতে হাত এৰি দিয়ে জীৱনে' খণ্ডটিত পৰিস্থিতি তন্ত্ৰৰ চিত্ৰ পৰিস্ফুট হৈছে এনেদৰে — দক্ষিণৰ খিৰিকীৰে দেখা পুখুৰীটোৰ পাৰতে হাতীবন্ধা শিকলিডালৰ সমান এডাল গোমসাপে বিচৰণ কৰিছিল। সাপডাল দেখাৰ লগে লগে কাউৰী, শালিকা আৰু পুখুৰীটোত চৰিবলৈ অহা হাঁহকেইটাৰ কোঢ়ালেৰে পুখুৰীৰ পাৰটো সজীৱ হৈ উঠে। পুখুৰীটোৰ সহস্ৰ বেং, পাৰত থকা এন্দুৰ, কাউৰী বাহৰ পোৱালি, জোপোহাত ডৰিক চৰাই — এই আটাইবোৰ আছিল সাপডাল আৰু কাউৰীৰ খাদ্য। কিন্তু এদিন 'মহাৰাজ' নামেৰে পৰিচিত এই বিয়াগোম সাপটোৱেও হঠাতে জীৱন এৰিলে মহানগৰীৰ কংক্ৰীটৰ মাজত।

গোটেই আমচাং অৰণ্যখনত থকা হাতীকেইটাৰ খাদ্য আছিল পাহাৰৰ বনৰীয়া কলগছবোৰ, কলগছত বগাই

থকা লতাবোৰ। যিটো জহামালক গোটেই চুবুৰীৰ মানুহে মৰম কৰি অপকাৰ নকৰাকৈ আছিল — সেই জহামালটোৱেই গোটেই চুবুৰীৰ পোহনীয়া পাৰবোৰ খাই শেষ কৰিছিল। 'হে মহানগৰ হে অৰণ্য'ত বৰ্ণিত হৈছে — কৰ্দৈ গছৰ কেঁচা-পকা কৰ্দৈ খাই থকা ভাটৌজাক, পিতনিৰ দলঘাঁহত পৰি থকা ৰঙা জিঞাবোৰ, চজিনা গছত বহি মাছ, বেং আদি খাদ্যৰ সন্ধানত থকা মাছৰোকা চৰাইটোৰ কথা। হঠাতে লেখিকাৰ ঘৰত আহি ওলাইছে বান্দৰৰ জাকটো। লগতে দুটা পোৱালিও। সিহঁতে টাবত ৰোৱা বিলাহীবোৰ, পাহাৰৰ বাসিন্দাসকলৰ ঘৰৰ জিকা, তিয়ঁহ, বিস্কুট খাই তহিলং কৰিছে। কাৰণ সিহঁতৰ বিচৰণভূমি মানুহে অধিকাৰ কৰি লৈছে। অৰণ্যৰ বনৰীয়া কলগছবোৰ উচ্ছেদ হৈছে গতিকে হাতীৰ খাদ্যৰ অভাৱত জন অৰণ্যত প্ৰৱেশ কৰাটো স্বাভাৱিক হৈ পৰিছে।

টেঙাজাতীয় ফুলৰ গোন্ধৰ সৈতে মিলি থকা নৰাপোকবোৰ, নেউল, হেঁপা, অৰণ্যৰ সুৰত সুৰ মিলাই থকা জিলীবোৰ মানুহৰ ত্ৰাসত হেৰাই গৈছে। মেকুৰী লুকাবলৈকো অৰণ্য নোহোৱা হৈছে। কাউৰীবোৰে জিৰণি ল'ব লগা হৈছে ডাষ্টবিন বা বিদ্যুতৰ খুঁটাত। জলাশয়বোৰত ভেকুলী, মেটেকাৰ শিপাত লুকাই থকা ডৰিকণা, মাগুৰ, কুমজেলেকুৰা, জোক, হাজাৰ হাজাৰ পৰুৱা জীৱন্তে সমাধিস্থ হৈছে। বগলী, কণামুছৰি, বৰটোকোলাবোৰে নিজৰ বাসভূমি এৰি প্ৰাণ বচাইছে। মানুহে এই জৈৱ বৈচিত্ৰ্য, পৰিস্থিতি তন্ত্ৰৰ শ্মশান তৈয়াৰৰ বিশাল প্ৰতিযোগিতাত নামি পৰিছে। চিকাৰৰ তৃপ্ত বাসনাত উন্মত্তসকলৰ বাবে বাচি যোৱা নাই হাতীৰ দাঁত, বাঘৰ নখ, ছাল, গঁড়ৰ খৰ্গ, হৰিণাৰ মাংসও। সকলো মানুহে প্ৰকৃতিত বৰ্তি থকা পৰিস্থিতি তন্ত্ৰৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি নকৰি নিজৰ স্বাৰ্থ সিদ্ধিৰ বাবে অৰণ্য, বনাঞ্চল ধ্বংস কৰি জীৱকুলক গৃহহীন কৰি পেলাইছে। অতীতৰ পৰা জীৱ-জন্তুৱে মানৱ সমাজক ৰক্ষা কৰি আহিছে। বাঘৰ উপস্থিতি গম পালেই শিয়ালে চিঞৰি সকলোকে বিপদৰ জাননী দিয়ে। ভূমিকম্প অহাৰ আগেয়ে পুখুৰীৰ বেংবোৰে মাতে, পৰুৱাবোৰে গাঁতৰ পৰা বেছিকৈ ওলাই আছে। ৰাতি হ'লে চৰাইবোৰে কোঢ়াল কৰে। কেচু-কুমতি গাঁতৰ পৰা ওলাই আহে। গাঁৱে-ভূঁঞে মানুহবোৰে চোতালখন চিমেণ্টেৰে পকা কৰাৰ বাবে পৰুৱাবোৰলৈ ভাবুকি আহিছে। ঘৰবোৰ টিনপাতৰ হোৱাৰ বাবে শালিকা, ঘৰচিৰিকা আদি পক্ষীবোৰৰ বাহ সাজিবলৈ ঠাই নোহোৱা হৈছে।

৩.৫ জনসজাগতা সৃষ্টিৰ চিত্ৰণ

প্ৰকৃতি প্ৰেমীসকলে সেউজীয়া প্ৰকৃতিখনকে নিজৰ ঘৰ আৰু প্ৰকৃতিৰ সকলো জীৱকে নিজৰ পৰিয়ালৰ সদস্য জ্ঞান কৰে। সেইবাবে পৰিয়ালৰ সকলো সদস্য নিৰাপদে থকাটো বিচাৰে অন্যথা কাৰোবাৰ কিবা হানি-বিঘিনি হ'লে মনত বৰ কষ্ট পায়। 'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' গ্ৰন্থখনিৰ 'মই যদি চৰাই হ'লোঁহেঁতেন' খণ্ডটিত অৰণ্য, বনাঞ্চল, ইয়াৰ জৈ বৈচিত্ৰ্য, সেউজ পাহাৰখন ৰক্ষাৰ বাবে মানুহৰ মাজত জন সজাগতা সৃষ্টিৰ সুন্দৰ চিত্ৰ অংকন কৰিছে। প্ৰকৃতিপ্ৰেমী সাংবাদিকগৰাকীয়ে প্ৰকৃতিক ইমানেই ভালপায় যে তেওঁ সৰু ল'ৰা-ছোৱালীকো প্ৰকৃতিক ভাল পাবলৈ শিকাবৰ কাৰণে জন্মদিনত সদায় একোখন প্ৰকৃতি বিষয়ক গ্ৰন্থই উপহাৰ দিয়ে। ছন্দাই সৰুতে পুহিবলৈ অনা মইনা চৰাইটোৰ বন্দী

জীৱন কিমান দুখৰ সেই দুখ উপলব্ধি কৰি নিজেই চৰাইটোক সজাৰ পৰা উলিয়াই উৰুৱাই দিছিল। ছন্দাৰ মাকে ঘৰত সজাবলৈ অনা গুলঞ্চ ফুলৰ বনছাইজোপা দেখি সাংবাদিক আমৈয়ে ক্লাছ ফৰত পঢ়ি থকা ছন্দাক বুজাইছিল যে এজোপা গছক প্ৰাকৃতিকভাৱে ডাঙৰ হ'বলৈ নিদি এইদৰে প্ৰাপ্তবয়স্ক কৰাটো ভাল কথা নহয়। এনে কৰিলে ৰাতিয়ে-দিনে গছজোপাই যেন কান্দি থাকে। আমৈৰ বুজনিত ছন্দা নামৰ সেই ছোৱালীজনীয়েও বনছাইজোপাৰ কান্দোন শুনা হ'ল। এদিন মাক নথকাৰ সুযোগ লৈ আমৈৰ সহায়ত সেই বনছাইজোপা নি ওচৰৰ পাৰ্কখনত ৰুই দিলেগৈ। শিশুকালতে প্ৰকৃতিৰ প্ৰতি দয়াশীল হ'বলৈ শিকোৱা এই ছন্দাই এতিয়া প্ৰকৃতি সুৰক্ষাৰ সপোন বাস্তৱ ৰূপ দিবলৈ অহোপুৰুষাৰ্থ কৰিছে। তন্ময় বৰুৱাই আৰম্ভ কৰা 'মাডাৰ নেছাৰ' নামৰ ফাউণ্ডেচনৰ হৈ প্ৰকৃতি সুৰক্ষাৰ হেতু দিনে-নিশাই কাম কৰি আছে। এনভাইৰণমেণ্টেল ছেমিনাৰত ডেলিগেট হিচাপে উপস্থিত থাকি প্ৰকৃতি সুৰক্ষাৰ দিশত হাজাৰজনক অনুপ্ৰাণিত কৰিছে। যিজনী ছন্দাৰ বাবে অট্টালিকাতকৈ গছৰ মূল্য বেছি, মাটিৰ মূল্যতকৈ অৰণ্যৰ মূল্য বেছি, তেনেকৈ বিলাসী গাড়ীতকৈ নদী, চৰাই পখিলাৰ মূল্য বেছি।

প্ৰকৃতিপ্ৰেমী সাংবাদিকগৰাকীয়ে প্ৰকৃতি সুৰক্ষাৰ বাবে কেৱল সংবাদ মাধ্যমেৰে আবদ্ধ হৈ থকা নাই। ইয়াৰ বিপৰীতে নিজৰ চুবুৰীটো, নিজৰ ঘৰ পৰিষ্কাৰ কৰা মাধুৰী, ৰাণুহঁতকো নিজৰ বাৰীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি পাহাৰটোকো পুনৰ সেউজীয়া কৰি তুলিবলৈ উৎসাহ যোগাইছে। তেওঁ সিহঁতক কৈছে যে — "তহঁতে পাহাৰত যিমান গছ কাটিছিলি সিমান গছ ৰুবলৈ ল'বি। তেতিয়াহে জীৱ-জন্তুবোৰো হয়তো ঘূৰি আহিব। তহঁতে সিহঁতৰ আশ্ৰয়স্থল নিজৰ কৰি লৈছ যেতিয়া জীৱবোৰৰ আশ্ৰয় গঢ়াৰ দায়িত্বও নাই জানো।" মাধুৰীৰ আশ্ৰয়দাতা সাংবাদিক বাইদেউৰ কথাই মাধুৰীৰ হৃদয়তো ক্ৰিয়া কৰিছে তাৎক্ষণিকভাৱে। সেইবাবে মাধুৰীও হৈছে দৃঢ়প্ৰতিজ্ঞ। বাইদেউৰ কথা শেষ নহওঁতেই মাধুৰীয়ে সেইদিনাৰ পৰাই গছ ৰুব বুলি মন বান্ধিছে। নিজৰ নাতিনীৰ নামতেই প্ৰথম এটা জামুগছ ৰুব বুলি কথা, দিছে। ৰাণুকো বুজোৱা হৈছে যে মানুহতকৈ গছ ডাঙৰ। গছ মানুহৰ প্ৰাণ শক্তি।

গেন্ধো ৰংহাং - ৯০ৰ উৰ্দ্ধৰ এজন কাৰ্বি লোক। দক্ষিণ আমচিঙত থকা তেওঁলোকৰ বহু বিঘা মাটি হেৰাই যোৱাৰ পাছত নৰিয়া অৱস্থাত নাতিয়েক দিলীপক কৈছে — যদি দিলীপে ককাকক মনত ৰাখিব খোজে তেন্তে দিলীপে যাতে আৰু মাটি নেবেচে। মাটিখিনি ৰাখি গছ ৰুবলৈ, শাক-পাচলি কৰিবলৈ, পুখুৰী খাদি মাছ পুহিবলৈ পৰামৰ্শ দিছে। প্ৰকৃতিপ্ৰেমী সাংবাদিকগৰাকীৰ মন ব্যাকুল হৈ পৰিছে কাৰণ মাধুৰীহঁতে বাস কৰা পাহাৰখন এফালৰ পৰা ধ্বংস হৈ গৈছে। বগলী, কাউৰী, শালিকা সকলো শেষ হৈ গৈছে। সেউজীয়া পাহাৰ শুকান মৰুভূমিলৈ ৰূপোন্তৰ হোৱা দেখি মাধুৰীৰ মনে হাহাকাৰ কৰিছে। সেইবাবে পাহাৰটোলৈ চাই মাধুৰীয়ে স্বগতোক্তি কৰিছে — 'আমাক পাহাৰটো আগৰদৰে লাগিব। মোক জামু গছ, নিমগছ লগোৱা দেখিলে বিষ্ণু, মনচুৰহঁতেও চোতালত গছ লগাব। চাৰাইবোৰ ঘূৰি আহিব তেতিয়া। বজাৰত নিৰঞ্জনেও কিনিছে জামু আৰু মধুৰী পুলি।' তেওঁলোকৰ আশা এতিয়া তেওঁলোকে ৰোৱা এই গছৰ পুলিবোৰ ডাঙৰ হ'ব, পাহাৰখন সেউজীয়া হ'ব, ফলমূলবোৰ খাবলৈ চৰাইবোৰ উভতি আহিব, গুটি পৰি নতুন নতুন

গছ হ'ব। ভৱিষ্যতে নাতিহঁতেও খাব পৰাকৈ, চাব পৰাকৈ, উশাহত বিশুদ্ধ অক্সিজেন পাব পৰাকৈ পাহাৰখন বহনক্ষম উন্নয়নৰ দিশে ধাৱমান হ'ব।

৩.৬ বহনক্ষম উন্নয়নৰ দিশ

'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' গ্ৰন্থখনিত পৰিৱেশৰ স্বাস্থ্য, অৰণ্য, পাহাৰ, বনাঞ্চলৰ জৈৱ বৈচিত্ৰ্য, মানুহৰ স্বাৰ্থজড়িত কৃতকৰ্মৰ দ্বাৰা পাহাৰ, বনাঞ্চল আৰু অৰণ্য ধ্বংস, জৈৱ-বৈচিত্ৰ্য ধ্বংসৰ চিত্ৰণ, পৰিস্থিতি তন্ত্ৰ আৰু সময়ৰ লগে লগে ইয়াৰ বিলুপ্তিৰ যেনেদৰে চিত্ৰণ কৰিছে ঠিক ইয়াৰ বিপৰীতে অৰণ্য, বনাঞ্চল আৰু জৈৱ বৈচিত্ৰ্য সংৰক্ষণৰ বাবে জনসজাগতা সৃষ্টি, মানুহৰ পৰিৱেশ সমস্যাৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিবাদী চেতনাৰ উন্মেষ ঘটাই তেনেকৈ আমাৰ পৃথিৱীখনক বহনক্ষম উন্নয়নৰ দিশে গঢ়ি তুলিব পাৰি — এই সকলো দিশ উন্মোচিত হৈছে।

বনবিভাগৰ কৰ্মচাৰী ৰাজবংশীয়ে 'অৰণ্য সপোন' খণ্ডটোত আৱেগিকভাৱে প্ৰকাশ কৰিছে বহু কথা। তেখেতৰ মতে সংবাদ মাধ্যমসমূহত কেৱল উচ্ছেদৰ কথাহে প্ৰকাশ পায়। কিন্তু বন্যপ্ৰাণী আবাস স্থল এই বনাঞ্চল, পাহাৰবোৰ যে এদল মানুহে নিজৰ পৈত্ৰিক সম্পত্তিৰ দৰে ধ্বংস কৰি গৈছে নিৰ্বিচাৰে বসবাস কৰিবলৈ লৈছে ইয়াৰ সত্যতা বিচাৰ নকৰে। মানুহকে ধৰি সকলো প্ৰাণীকে বাছি থাকিবলৈ প্ৰয়োজন হোৱা অক্সিজেনখিনিৰ ওপৰতো আক্ৰমণ চলাইছে, প্ৰাকৃতিক প্ৰক্ৰিয়াবোৰতো প্ৰভাৱ পেলাইছে যাৰ পৰিণতিত জীৱ-জন্তুবোৰ অসহায় হৈ পৰিছে সেইবোৰ কাৰো চকুত নপৰে। যি সময়ত গছ অৰণ্যৰ মূল্য বুজি মৰুভূমিৰ দেশবোৰেও গছপুলি ৰোপণৰ বাবে কোটি টকা খৰচ কৰিছে, বৰষুণ দিয়াবলৈ আকাশত কৃত্ৰিম ডাৱৰৰ সৃষ্টি কৰিছে সেই সময়ত আমাৰ সেউজ অসমভূমিত প্ৰকৃতিয়ে নিজে দান কৰা সকলো ধ্বংস কৰি গৈছে নিজৰ স্বাৰ্থত। এনে এটা সময় আহিব, যেতিয়া মানুহে অক্সিজেন পাৰ্লাৰৰ পৰা প্ৰয়োজনত অক্সিজেন মাস্ক পৰিধান কৰিহে বিশুদ্ধ অক্সিজেন অকণমান হাওঁফাওঁলৈ নিব পাৰিব।

অৰণ্যৰ সংকটৰ কথা ভাবি ৰঞ্জনে মহানগৰৰ বুকুৰ হেঙেৰাবাৰীৰ পাহাৰৰ চিৰিয়াখানাই লোৱা মাটি কিছু ৰক্ষা কৰি ২৫ হেক্টৰতকৈ অধিক মাটিত বনানীকৰণ কৰিছে। 'মাডাৰ নেচাৰ' নামৰ এন.জি.অ'.টোৱে দীপৰ বিলৰ পৰিভ্ৰমী চৰাইবোৰ, পখিলা, পোক-পৰুৱাবোৰৰ বহনক্ষমতা অধ্যয়ন কৰিবলৈ আগবাঢ়ি আহিছে।

গেন্ধো ৰংহাঙে নিজৰ পৈত্ৰিক সম্পত্তিত ভৱিষ্যৎ প্ৰজন্মৰ কাৰণে ফল-মূলৰ গছ ৰুইছিল, জলচৰ মাছ-কাছৰ কাৰণে পুখুৰী খান্দি দিছিল। ৫ বিঘা জংঘলৰ মাটি চৰাই-চিৰিকটি, সৰু-সুৰা জীৱবিলাকৰ বাবে ৰাখিছিল। কিন্তু কোনোবা ডাঙৰ অফিচাৰে ৰংহাঙৰ দেউতাকক ফটিকা খুৱাই সেই মাটি হস্তগত কৰিছে। আজি তাত ফল-মূলৰ গছ নাই, নাই মাছ-কাছ থকা পুখুৰীটোও। তাৰ ঠাইত আছে এটা যন্ত্ৰচালিত ফেক্টৰী ঘৰ মাত্ৰ।

সাংবাদিকগৰাকীয়ে দক্ষিণৰ খিৰিকীৰে দেখা পাহাৰটোৰ দুৰৱস্থা প্ৰত্যক্ষ কৰিছে। চহৰীয়া মানুহবোৰে নিজৰ স্বাৰ্থৰ বাবেহে কেতিয়াবা প্ৰকৃতিক বিচাৰে। মহানগৰীৰ প্ৰতিটো অঞ্চলৰ পাহাৰবোৰ নিৰ্দয়ভাৱে খন্দা হৈছে। এজাক

বৰষুণ আহিলেই পাহাৰৰ শিল-বালি-মাটি খহাই আনে সমতললৈ। নৰ্দমাবোৰ মাটি, আৱৰ্জনা আৰু অপচনশীল প্লাষ্টিকেৰে উপচি পৰিছে। পাহাৰৰ ওপৰত গছ-গছনি অৰণ্যৰ পৰিৱৰ্তে কংক্ৰিটৰ অৰণ্য গঢ়ি উঠিছে। ৰাজপথ নিৰ্মাণ, মেৰামতি আৰু সম্প্ৰসাৰণ ঘটোৱাৰ নামত হাজাৰজোপা প্ৰাচীন গছ কটা হৈছে। চৰাইবোৰ, পখিলাবোৰক গৃহহাৰা কৰা হৈছে। গৰমত বাটৰুৱাই জিৰণি ল'বলৈকো ছাঁ নাইকিয়া হ'ল। যিমানেই অট্টালিকা বাঢ়িছে, সিমানেই পানীৰ ব্যৱসায় কৰা দিলীপ ৰংহাংহঁতৰো কাম বাঢ়িছে। তিনিটা বৰিং মেচিন, দুখন ডাম্পাৰ কোনো সময়ত খালী নাথাকে। ক্ৰমশঃ মহানগৰীখনৰ মাটিৰ তলৰ পানী শুকাই গৈছে। আগতে য'ত ৫০ ফুট, ১০০ ফুট তলৰ পানী ওলাইছিল এতিয়া ৫০০ ফুট কান্দিলেও পানী নাপায়। এই কথাই বৰিং মেচিন ব্যৱহাৰ কৰা কৰ্মচাৰীসকলকো চিন্তাত পেলাইছে। নিজৰ সন্তানৰ কথা ভাবি সিহঁতে অনাগত দিনত পিয়াহৰ পানীকণৰ পৰাও বঞ্চিত হ'ব নেকি বুলি তেওঁলোকে চিন্তা কৰিছে। এখন শুকান পৃথিৱীত হয়তো সিহঁতে বাস কৰিব লাগিব।

৩.৭ মানৱসৃষ্ট পৰিৱেশীয় সমস্যাৰ বিপক্ষে প্ৰতিবাদী চেতনাৰ উন্মেষ

'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' উপন্যাসখনৰ নামকৰণটোৱেই সেউজীয়া অৰণ্য থকা অঞ্চল এটিক অতীতৰ স্মৃতি ৰোমন্থন কৰাৰ চিত্ৰ পৰিস্ফূট কৰি তুলিছে। মহানগৰৰ ধূলি-ধোঁৱাৰ প্ৰদূষণৰ পৰা আঁতৰি সেউজীয়া নিৰিবিলি পৰিৱেশত থাকিবলৈ পোৱাৰ বাবে সাংবাদিকগৰাকীয়ে নিজকে ভাগ্যৱান বুলি ভাবিছিল। তেওঁৰ লেখা-পঢ়া কৰা ক্ষেত্ৰখনৰ ওপৰতে থকা দক্ষিণৰ খিৰিকীখনেদি ভুমুকি মৰা গুলপীয়া ফুল, সেউজ কণ কণ পাতৰ বগেনভেলীয়াৰ ডালবোৰ পুখুৰীৰ পানীত ওপঙি থকা ভেঁটফুলবোৰ, ধুনীয়া পখিলা আদিয়ে পৰিৱেশটো অধিক জীপাল কৰি তুলিছিল। কিন্তু এতিয়া মাত্ৰ ৫-৬ বছৰৰ ভিতৰত পাহাৰটো হৈ পৰিল খলা-বমা, পাহাৰত থকা নিশাচৰ চৰাইবোৰ, জিলীৰ মাতবোৰ হৰলুকী হৈ গ'ল। কাৰণ সিহঁতৰ বাসস্থানবোৰ মানুহে অধিকাৰ কৰি লৈছে। এতিয়া সি এটা দুৰ্গন্ধময় নৰ্দমা মাত্ৰ।

পাহাৰত থকা বন্য জন্তুৰ ঠাই বিজুলী বাহিৰে পোহৰাই তুলিলে। বনবিভাগ আৰু ৰাজহ বিভাগৰ তথ্য অনুসৰি পাহাৰটো চৰকাৰৰ ভূমি আৰু বনাঞ্চল। সেইবাবে সমতলৰ মানুহবোৰে পাহাৰটোলৈ চাই খঙত গৰজি উঠে। তেওঁলোকে ওৰে জীৱন কষ্ট কৰি বেংকৰ ঋণ লৈ ম্যাদী মাটি কিনিছে। চৰকাৰক ৰাজহ দিছে, পানী আৰু বিদ্যুতৰ বাবে প্ৰতিমাহে মাচুল দিছে। অথচ এই পাহাৰখন বেদখল কৰা মানুহবোৰক এই সকলোবোৰ ৰেহাই কিয় দিয়া হয়। পাহাৰ খন্দা মাটিৰে বাৰিষা যেতিয়া সমতলৰ নলা-নৰ্দমা উপচি পৰে, বাট-পথ নৰ্দমাৰ পানীৰে ওফন্দি বুৰাই পেলায় তেতিয়া সাংবাদিকসকলে সংবাদ মাধ্যমত মহানগৰৰ কৃত্ৰিম বানপানীৰ কথা প্ৰচাৰ কৰে। পাহাৰত হোৱা অবৈধ দখলৰ বিৰুদ্ধে, পাহাৰৰ অবৈধ খননৰ বিৰুদ্ধে সৰৱ হৈ উঠে। কিন্তু প্ৰশাসনে যেতিয়া পাহাৰৰ বেদখলকাৰীক উচ্ছেদ কৰিবলৈ আহে তেতিয়া বেদখলকাৰীৰ সপক্ষে অথচ প্ৰশাসনৰ বিৰুদ্ধে হুংকাৰ দি শত্ৰুৰ সৈতে সহবাসৰ পোষকতা কৰে। এয়া হ'ল সংবাদকৰ্মীসকলৰ দুমুখীয়া স্থিতি। পাহাৰৰ বাসিন্দাসকলেই ঘৰুৱা কাম, দমকলৰ মিস্ত্ৰী, কাঠ মিস্ত্ৰী, ড্ৰাইভাৰৰ ৰূপত

সমতলৰ লোকসকলক দৈনন্দিন প্ৰয়োজনসমূহো পূৰণ কৰি আহিছে। নায়িকাৰ বনকৰ্মী মহিলা মাধুৰীহঁতৰ ঘৰত তেওঁলোকে থকা পাহাৰটোত পিছদিনা উচ্ছেদ চলাব বুলি জাননী পাই পাহাৰটোৰ বাসিন্দাসকলে প্ৰতিবাদী সভা পাতিছে। মাধুৰীহঁত সকলো গৈছে। এই কথা শুনি নায়িকাই আৰক্ষী বিষয়ালৈ ফোন কৰিছে উচ্ছেদৰ বিষয়ে জানিবলৈ। প্ৰতিবাদী কণ্ঠেৰে তেখেতে আৰক্ষী বিষয়াক কৈছে — "যদি এই মানুহবোৰ অবৈধ বাসিন্দা, তেন্তে তেওঁলোকক বিদ্যুৎ সংযোগ কোনে দিছিল? পৌৰ নিৰ্বাচন, বিধান সভা নিৰ্বাচনত ৰাজনৈতিক নেতাই পাহাৰ বগাই ভোট ভিক্ষা কৰিবলৈ কিয় আহিছিল? এতিয়া তেওঁলোক ক'লৈ যাব?"

বিপৰীতে পাহাৰৰ বাসিন্দাসকলেও উচ্ছেদকাৰী প্ৰশাসন যন্ত্ৰৰ বিৰুদ্ধে ধনু-কাঁড়, যাঠী-জোং লৈ সাজু হৈছে। যিখন চৰকাৰৰ মানুহে বেদখলকাৰী মানুহবোৰক উচ্ছেদ কৰিবলৈ আহিছে সেই চৰকাৰৰ বিৰুদ্ধে পাহাৰৰ বাসিন্দাসকলৰ মাজতো এক জনমত গঢ়ি উঠিছে। সিহঁতে অহা বাৰ 'এইটো চিন'ত ভোট নিদিয়ে।

অসম তথা ভাৰতবৰ্ষৰ সামাজিক, অৰ্থনৈতিক, সাংস্কৃতিক আৰু ৰাজনৈতিক বহু ইতিহাসৰ সাক্ষী, প্ৰাক্ স্বাধীনতা কালৰ মুদ্ৰা, দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ সময়ৰ ঘড়ী সংগ্ৰহ কৰি ৰখা পিক্‌লুৰ সংগ্ৰহালয়টো উচ্ছেদ নকৰিবলৈ চম্পক বৰবৰাৰ দৰে শিল্পীসকলে উপায়ুক্তক গোহাৰি জনাইছে। উপায়ুক্তৰ ওচৰলৈ যাবলৈ সজাতি দল গঠন কৰিছে।

উচ্ছেদ নহ'বৰ বাবে পাহাৰৰ বাসিন্দাসকলে ধৰ্মীয় বিশ্বাসো অৱলম্বন কৰিছে। পাহাৰটোৰ পুৰণি আঁহতজোপাত চাকি দিছে, সিহঁতৰ প্ৰাৰ্থনা শুনে। উচ্ছেদৰ দ্বিতীয় দিনা কাছাৰীত কেচ দিবলৈ পাহাৰৰ মানুহখিনিয়ে সিদ্ধান্ত লৈছে। পাহাৰৰ উত্তৰ ফালৰ জনজাতীয় মানুহখিনিয়ে উচ্চ ন্যায়ালয়ত ৰাজহুৱা আৱেদন কৰিছে।

বনকৰ্মী ৰঞ্জনে উচ্ছেদিতসকলৰ চকুপানী, মানুহ আৰু অৰণ্য এইবিলাকৰ ভিতৰত কাৰ পক্ষ ল'ব ভাবি উৰাদিহ উলিয়াব নোৱৰা হৈ পৰিছে। সেইবাবে 'বন্যপ্ৰাণী সুৰক্ষা আৰু অভয়াৰণ্য সংৰক্ষণ' নামৰ গ্ৰন্থ আৰু বন্যপ্ৰাণী সুৰক্ষা সম্পৰ্কীয় কিছুমান কাগজ সংবাদ সেৱীসকলক দি এই বিষয়ে মানুহৰ মাজত সজাগতা অনাটো বিচাৰিছে।

'অৰণ্য সপোন' খণ্ডটিত ৰাজবংশীয়ে মানুহৰ কৃতকৰ্মৰ বাবে মনৰ ভাব ব্যক্ত কৰিছে। এই অভয়াৰণ্য ধ্বংস কৰিছে এচাম মধ্যভোগী দালালে। আৰক্ষী প্ৰশাসন, বন বিভাগ, মন্ত্ৰী-বিধায়কৰ একাংশ এই অভয়াৰণ্য ধ্বংসৰ মূল খলনায়ক। তেওঁলোকৰ উচটনিতে বহু বাতৰিৰ সৃষ্টি হৈছে। এই অভয়াৰণ্য সংৰক্ষণৰ সৈতে জড়িত হৈ আছে মহানগৰীৰ ভৱিষ্যৎ। মহানগৰৰ সমস্ত ধূলি-ধোঁৱা প্ৰতিৰোধ কৰিব পৰা একমাত্ৰ শক্তি আছে এই অৰণ্যখনৰ। এজন মানুহক দৈনিক তিনিটা অক্সিজেনৰ চিলিণ্ডাৰৰ সমান অক্সিজেনৰ প্ৰয়োজন হয়। পাহাৰত কমেও ৬০ শতাংশ আৰু ভৈয়ামত ৩০% গছ-গছনি নাথাকিলে অক্সিজেনৰ অভাৱ হয়। এই অভয়াৰণ্য মহানগৰখনৰ হাঁওফাঁও। কিন্তু এই কথাবোৰ সৰু মানুহবোৰে ক'লে কোনেও নুশুনে। সেয়েহে ৰাজবংশীয়ে নায়িকাক অনুৰোধ জনাইছে যে তেখেত যিহেতু সংবাদ মাধ্যমৰ সৈতে জড়িত মানুহ। গতিকে তেখেতৰ হাতত কলমৰ শক্তি আছে। সংবাদ মাধ্যমে ইচ্ছা কৰিলে এই অভয়াৰণ্যখন ৰক্ষা কৰিব পাৰে। এই হাঁওফাঁও টুকুৰা বচাওক। জীৱ-জন্তুৰ বাবে, ভৱিষ্যৎ প্ৰজন্মই উশাহ ল'বলৈকে বচাওক এই অৰণ্যখন।

চতুর্থ অধ্যায়

চতুৰ্থ অধ্যায়

৪.০ ‘বন কুকুৰাৰ ডাক’ উপন্যাসত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰতিফলন

৪.১ পৰিৱেশ সচেতনতা

‘বন কুকুৰাৰ ডাক’ উপন্যাসখনত পৰিৱেশ সচেতনতাৰ দিশটো উপন্যাসখনৰ কাহিনী আৰু চৰিত্ৰসমূহৰ কথোপকথনৰ জৰিয়তে স্পষ্ট ৰূপত ফুটি উঠিছে। শৈশৰ কালৰে পৰাই আকাশ আৰু চোতালত থকা শালগছজোপাৰ মাজত এক বন্ধুত্ব গঢ়ি উঠিছে। গছজোপা আকাশৰ বন্ধু, আশ্ৰয়, নিৰাপত্তা। গছজোপাৰ ছাঁত বহি সি জিৰণি লয়, পঢ়া-শুনা কৰে। গছজোপাত আঁউজি সি বহে। গছজোপাৰ উচ্চতা অৰু বিশালতাই তাক মুগ্ধ কৰে। কণমানি আকাশে কল্পনাও কৰিব নোৱাৰে তেনে সুন্দৰ গছ এজোপা মানুহে কেনেকৈ কাটি পেলাব পাৰে। বহুবছৰ পিছত চোতালত থৰা শালগছজোপা যেতিয়া চোৰাং চিকাৰীয়ে কাটি পেলাইছিল, তাৰ বহুত দিন পিছলৈকে মুঢ়াটোৰ সৈতেই স্মৃতি জড়িত হৈ আছিল। তেওঁ নিজৰ ছোৱালীজনীকো সেই গছজোপা আৰু মুঢ়াটোৰ কথা কৈছিল। কিন্তু ঘৰলৈ গৈ সেই মুঢ়াটো দেখুৱাব নোৱাৰিলে। আকাশে যেতিয়া নবৌয়েকক শালৰ মুঢ়াটো ক'ত বুলি প্ৰশ্ন কৰিছে উত্তৰত নবৌয়েকে কৈছে ‘জুহালত সোমাল’। সৰুৰে পৰাই আকাশ আছিল প্ৰকৃতিৰ প্ৰতি দয়ালু আৰু আৱেগিক। সৰুতে আইতাকৰ মুখত যেতিয়া তেজীমলাৰ সাধু শুনিছিল, লাওগছজোপাৰ কথা কওঁতে সিও চকুপানী টুকিছিল।

আন এটি ঘটনাত আঠিয়াবাৰীত যেতিয়া দৰিদ্ৰতা আৰু অনাহাৰৰ দিন নামি আহিছিল সাজৰ পিছত সাজ লঘোণে কটাব লগা হৈছিল কিন্তু এই মানুহখিনিক যিমানে পীড়া কৰিলেও তেওঁলোকে অৰণ্যখনৰ কোনো অনিষ্ট কৰা নাই। জীৱিকাৰ তাড়নাত অৰণ্যখনৰ শুকান খৰি কাটি নি বজাৰত বিক্ৰী কৰাৰ বাহিৰে অন্য কোনোধৰণৰ অনিষ্ট হোৱা কাম তেওঁলোকে কৰা নাছিল। উপন্যাসখনত প্ৰকৃতি ধ্বংসৰ আৰু প্ৰকৃতি সুৰক্ষা দুয়োটা বিষয়েই আকাশ নামৰ চৰিত্ৰটোৰ মাজেৰে স্পষ্টকৈ প্ৰকাশ পাইছে।

৪.২ প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্যতা

আব্দুছ ছামাদৰ ‘বনকুকুৰাৰ ডাক’ উপন্যাসখনত এনে এখন প্ৰকৃতি জগতৰ কথা বৰ্ণনা কৰা হৈছে, য'ত জীৱ-জন্তু, গছ-গছনি, চৰাই-চিৰিকটি আদিৰ মাজত এক ভাৰসাম্যতা বৰ্তি আছে। কিন্তু মানুহে নিজৰ স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে অৰণ্যৰ বিশাল আকাৰৰ মূল্যৱান গছসমূহ কাটি অৰণ্যখন জনাঞ্চনলৈ পৰিণত কৰি পেলাইছে। বন্য জীৱ-জন্তু, চৰাই-চিৰিকটিবিলাকক আশ্ৰয়হীন কৰি পেলাইছে। ফলত প্ৰকৃতি জগতৰ এই প্ৰাণীসমূহে তীব্ৰ খাদ্যৰ সংকটত ভুগিছে। এক

কথাত ক'বলৈ গ'লে মানুহেই প্ৰকৃতিৰ যি স্বাভাৱিক ভাৰসাম্য অৱস্থা সেয়া বিনষ্ট কৰি আহিছে। উপন্যাসখনত স্পষ্টকৈ দেখুওৱা হৈছে কিদৰে এচাম মানুহে নিজৰ ব্যক্তিগত স্বাৰ্থ পূৰণ কৰিবলৈ অৰণ্য, বনাঞ্চলসমূহ কাটি ধ্বংস কৰে, পাহাৰ খনন কৰে আদি প্ৰকৃতিবিৰুদ্ধ কাম কৰে। উপন্যাসখনত বনাঞ্চল ধ্বংসৰ ছবি বৰ্ণনা কৰা হৈছে। মানুহে নিৰ্ভীকচিত্তে গছ কটাই গছ কাটিছে, ম'হৰ গাড়ীৰে কঢ়িওৱাই গছৰ কুণ্ডাবোৰ নি দূৰৈৰ কাৰবাৰীক গতাই দিছে। কুঠাৰ আৰু কৰতৰ প্ৰায় অবিৰত শব্দ বনাঞ্চলসমূহত শুনিবলৈ পোৱা যায়। পাহাৰত যেন গছবোৰৰ কোনো স্থায়ীত্বই নাই। বেছিদিন গছ হৈ থাকিবলৈ নাপায় গছবোৰ। মানুহৰ কুঠাৰৰ নিষ্ঠুৰ ঘাপত নিমিষতে ই বাগৰি পৰে। পাহাৰবোৰতো মানুহৰ খননৰ ফলত পাহাৰবোৰো যেন বেছিদিন পাহাৰ হৈ থাকিব নোৱাৰা হৈ পৰিছে। মানুহে পাহাৰ খনন কৰি, ৰাস্তা-ঘাট নিৰ্মাণ কৰিছে, ঘৰ-দুৱাৰ বনাইছে, ঘন অৰণ্যৰ ঠাইত ঘন জনবসতি গঢ়ি তুলিছে। বৰ্তমান যেন বনাঞ্চলসমূহ ক্ৰমান্বয়ে জনাঞ্চনলৈ পৰিণত হ'বলৈ ধৰিছে।

৪.৩ জৈৱ বৈচিত্ৰ্য সংৰক্ষণ

আব্দুছ ছামাদৰ 'বনকুকুৰাৰ ডাক' উপন্যাসখনত অৰণ্য এখনত বাস কৰা, বিভিন্ন ধৰণৰ প্ৰাণীসমূহে প্ৰবৃত্তিৰ সৈতে সহবাস কৰাৰ এক স্পষ্ট চিত্ৰ প্ৰতিফলিত হেৰা দেখা যায়। ভৰ বাৰিষা ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বানৰ খেদাত নিৰাশ্ৰয় হোৱা মানুহখিনিয়ে আঠিয়াবাৰী আৰু বাঘৰখুটি নামৰ পাহাৰ দুখনত নিৰাপদে আশ্ৰয় লৈছেহি। জীৱিকাৰ তাড়নাত পৰি গছবোৰৰ পৰা শুকান ডাল-পাতবোৰ নি বজাৰত শুকান খৰি হিচাপে বিক্ৰী কৰাৰ বাদে অন্য কোনোধৰণৰ অৰণ্যখনৰ ক্ষয়-ক্ষতি হ'ব পৰা কাম তেওঁলোকে কৰা নাছিল। বৰঞ্চ অৰণ্যখনৰ সৈতে, প্ৰকৃতি জগতখনৰ সৈতে তেওঁলোকে সহাৱস্থান কৰাহে দেখা গৈছে। কিয়নো এই দৰিদ্ৰ সহজ-সৰল মানুহখিনি প্ৰকৃতিৰ প্ৰতি দয়ালু। তেওঁলোকে প্ৰকৃতিখনক ভাল পায়। প্ৰকৃতিৰ জগতখনৰ সৈতে, বন্য জীৱ-জন্তুবিলাকৰ সৈতে তেওঁলোকৰ শৈশৱৰে পৰাই এক আৱেগিক সম্পৰ্ক আছে। সেয়ে তেওঁলোকে অৰণ্যখন বা তাত থকা বন্য জীৱবিলাকৰ অনিষ্ট কৰাৰ কথা কল্পনাও কৰিব নোৱাৰে। প্ৰকৃতিৰ প্ৰতি থকা নৈতিক দায়িত্বৰ কথা তেওঁলোকে শৈশৱতেই শিকি আহিছে।

অৰণ্যৰ জীৱকুলৰ হানি কৰিব পৰা, জৈৱ বৈচিত্ৰ্যত ব্যাঘাত হানিব পৰা কাম তেওঁলোকে নকৰে। অৰণ্য আৰু জৈৱ বৈচিত্ৰ্য সংৰক্ষণৰ প্ৰতি তেওঁলোক দায়বদ্ধ।

৪.৪ পৰিস্থিতি তন্ত্ৰ

'বনকুকুৰাৰ ডাক' উপন্যাসখনত প্ৰকৃতিৰ সৈতে মানুহৰ আৱেগিক আৰু আধ্যাত্মিক সংযোগ দেখা পোৱা যায়। উপন্যাসখনৰ তৃতীয় খণ্ডত পৰিস্থিতি তন্ত্ৰৰ ধাৰণাটো পৰিস্ফূট হৈছে। শৰৎ কাল সোমোৱাৰ লগে-লগে আঠিয়াবাৰীত থকা 'চৰুবিল' নামৰ বিলখনৰ পানী লাহে লাহে কমি আহে। ভাদ-আহিন মাহত সেই বিলখনত প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড ৰৌ,

বাহু, মিৰিকা, চিতল, বৰালি, শল, কান্ধুলীকে ধৰি বিভিন্ন প্ৰজাতিৰ মাছ পোৱা যায়। আঠিয়াবাৰীৰ কেউকাষৰ অটব্য অৰণ্যবোৰত বাঘ, ভালুক, সাপ, সিংহকে ধৰি অজস্ৰ হিংস্ৰ জন্তুৰ বিচৰণথলী আছিল। যাৰ বাবে আঠিয়াবাৰীৰ মানুহ তাত থাকিব নোৱাৰে বুলি কিছুমান মানুহৰ মনত ধাৰণা হৈছিল। কিন্তু সময় যোৱাৰ লগে লগে মানুহখিনিয়ে বুজি উঠিল যে এই বন্য জীৱবোৰে মানুহৰ কাহানিও অপকাৰ নকৰে। লাহে লাহে অৰণ্যখনত থকা জীৱ-জন্তুবোৰ আৰু মানুহখিনিৰ মাজত এক বন্ধুত্বপূৰ্ণ সম্পৰ্ক গাঢ়ি উঠিল। কিন্তু শ্বেৰালী, মইনালহঁতৰ দৰে এচাম চোৰাং কাঠৰ বেপাৰীৰ কু-কৰ্মৰ ফলত সেই অটব্য অৰণ্যখন লাহে লাহে ধ্বংসপ্ৰাপ্ত হৈছিল। এটা সময়ত যিখন অৰণ্যত কেৱল জীৱ-জন্তু, চৰাই-চিৰিকটিৰ মাত শুনিবলৈ পোৱা গৈছিল, তাৰ ঠাইত শুনিবলৈ পোৱা অৰণ্যত হ'ল কুঠাৰ আৰু কৰতৰ অবিৰত শব্দ।

৪.৫ বহনক্ষমতা

'বনকুকুৰাৰ ডাক' উপন্যাসখনিত মানুহৰ প্ৰকৃতিবিৰুদ্ধ কাম-কাজসমূহ যেনে - অৰণ্য ধ্বংস, পাহাৰ খনন আদি কাৰ্যৰ ফলত হোৱা পৰিৱেশীয় সমস্যাসমূহৰ যেনেদৰে চিত্ৰণ কৰিছে তাৰ বিপৰিতে অৰণ্য তথা বনাঞ্চলসমূহ সংৰক্ষণ কৰিবৰ বাবে মানুহৰ মনত পৰিৱেশ সংৰক্ষণৰ প্ৰতি সজাগ আৰু সচেতন কৰি বহনক্ষম উন্নয়নৰ দিশে কেনেকৈ গঢ়ি তুলিব পাৰি সেই দিশৰো উন্মোচন হৈছে।

উপন্যাসখনত প্ৰকাশিত হৈছে কিদৰে চৰকাৰী বনবিষয়াই বন সুৰক্ষা দিয়াৰ সলনি চোৰাংকৈ মূল্যৱান কাঠৰ ব্যৱসায় কৰাতহে জড়িত হৈ পৰিছে। চোৰাং কাঠৰ বেপাৰীবোৰক ধৰা দিয়াৰ সলনি তেওঁলোকৰ সৈতে চোৰাং কাৰ্যত সহযোগহে কৰিছে। কিন্তু কোনেও ইয়াৰ সত্যাসত্য জানিবলৈ নিবিচাৰে। অৰণ্যত থকা মূল্যৱান গছ-গছনিবোৰ, পাহাৰবোৰ এচাম ক্ষমতাশালী মানুহে নিজৰ পৈতৃক সম্পত্তিৰ দৰে ধ্বংস কৰি গৈ আছে। বন্য জীৱ-জন্তু, চৰাই-চিৰিকটি সকলোৰে বাসস্থানসমূহ কাঢ়ি লৈছে। যাৰ পৰিণতিত বন্যপ্ৰাণীবোৰ অসহায় আৰু নিঠৰুৱা হৈ পৰিছে। সিহঁতৰ কথা ভাবিবলৈ যেন কাৰো আহৰিয়েই নাই। সকলোৱেই ভোগ-লালসাত মত্ত। উপন্যাসখনত অৰণ্য এখন ধ্বংস কৰাৰ ফলত জীৱ-জন্তু আৰু মানুহৰ জীৱনত কিদৰে প্ৰভাৱ পৰে তাৰ ব্যাখ্যা দাঙি ধৰিছে। অৰণ্যৰ কাষত বাস কৰা লোকসকলৰ জীৱন ধাৰণৰ পদ্ধতি আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীলতাৰ কথা কোৱা হৈছে। উপন্যাসখনত বহনক্ষম উন্নয়নৰ দিশটো উপস্থাপন কৰিবলৈ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ দাঙি ধৰা হৈছে। অৰণ্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল মানুহৰ জীৱনশৈলী আৰু প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ ব্যৱহাৰৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছে। ইয়াৰ জৰিয়তে বহনক্ষম উন্নয়নৰ বাবে প্ৰাকৃতিক সম্পদৰ দায়িত্বশীল ব্যৱহাৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। অৰণ্য ধ্বংস হোৱাৰ ফলত ইয়াৰ ওচৰে-পাজৰে বাস কৰা লোকসকলৰ জীৱনলৈ অহা পৰিৱৰ্তনৰ বিষয়ে উপন্যাসখনত আলোচনা কৰা হৈছে। উপন্যাসখনত পৰিবেশ সুৰক্ষাৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। অৰণ্যসমূহ সংৰক্ষণ কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত আলোকপাত

কৰা হৈছে। বহনক্ষম উন্নয়নৰ বাবে এক সামগ্ৰিক দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰতআলোকপাত কৰা হৈছে। বহনক্ষম উন্নয়নৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দি এক সুস্থ সমাজ গঢ়ি তোলাৰ বাবে এক নতুন দৃষ্টিভংগী প্ৰদান কৰা হৈছে।

৪.৬ জনসজাগতা সৃষ্টিৰ চিত্ৰণ

'বনকুকুৰাৰ ডাক' উপন্যাসখনত মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ মাজৰ সম্পৰ্ক, অৰণ্য ধ্বংসৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা সমস্যা আৰু ইয়াৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা সামাজিক পৰিস্থিতিৰ চিত্ৰণ কৰি জনসাধাৰণৰ মাজত সজাগতা সৃষ্টি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। অৰম্য ধ্বংসৰ ফলত হ'ব পৰা পৰিৱেশগত আৰু সামাজিক পৰিস্থিতিৰ বিষয়ে উপন্যাসখনত আলোকপাত কৰা হৈছে। উপন্যাসখনৰ শিৰোনামত থকা বনকুকুৰাৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে এনেদৰে — আকাশৰ শৈশৱ কালত বনকুকুৰাৰ ডাক শুনিয়েই ৰাতিপুৱা গাঁৱৰ মানুহখিনিয়ে সাৰ পাইছিল। বনকুকুৰাক কেন্দ্ৰ কৰি আকাশৰ কৌতূহলৰ সীমা নাই। কুকুৰা এযোৰ বাটৰ পৰা হাবিলৈ সোমাই যোৱা দেখি আকাশে দেউতাকক সেইবোৰ কাৰ কুকুৰা বুলি প্ৰশ্ন কৰিছে। কিন্তু কেইবছৰমানৰ পিছত অৰণ্যবোৰৰ গছ-গছনিবোৰ যেতিয়া অদৃশ্য হৈ পৰিল, বন্য জীৱ-জন্তুবোৰৰ বিচৰণথলীত মানুহৰ আবাসস্থলী গঢ়ি উঠিছিল, তেতিয়াৰ পৰাই কোনেও কুকুৰাৰ মাত নুশুনা হৈ পৰিল। বনৰ সমস্ত জীৱকুল আশ্ৰয়হীন হৈ পৰাৰ দৰে বনকুকুৰাবোৰেও নিজৰ বাসস্থান হেৰুৱাই পেলালে। অৰণ্যৰ গছবোৰৰ লগতে জীৱ-জন্তুবোৰো অদৃশ্য হৈ পৰিল। তাৰ ঠাইত মানুহৰ বসতি স্থাপন হ'ল। বনাঞ্চলসমূহ লাহে লাহে জনাঞ্চললৈ পৰিৱৰ্তিত হ'ল। কিন্তু হঠাতে বহু বছৰৰ পিছত এদিন ৰাতিপুৱা এটা বনকুকুৰাই ডাক দিয়া শুনিবলৈ পোৱা গ'ল। মানুহক পৰিৱেশ তন্ত্ৰৰ প্ৰতি সচেতন কৰি তুলিবলৈকে যেন কুকুৰাটোৱে ডাক দিছে। প্ৰকৃতি অবিহনে মানুহ বৰ্তি থাকিব নোৱাৰে। জীয়াই থাকিবৰ বাবে প্ৰয়োজন হোৱা প্ৰাৰম্ভিক উপাদান উশাহত লোৱা অক্সিজেনখিনিও প্ৰকৃতিৰ পৰাহে আহৰণ কৰিব পাৰি।

পঞ্চম অধ্যায়

পঞ্চম অধ্যায়

৫.০ নিৰ্বাচিত উপন্যাস দুখনৰ এক তুলনামূলক আলোচনা

৫.১ বিষয়বস্তুৰ তুলনামূলক বিশ্লেষণ

অনুৰাধা শৰ্মা পূজাৰীৰ ‘ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল’ আৰু আব্দুছ ছামাদৰ ‘বন কুকুৰাৰ ডাক’ দুয়োখন উপন্যাসেই পৰিৱেশতান্ত্ৰিক দৃষ্টিভংগীৰে ৰচিত হোৱা উপন্যাস। পৰিৱেশ বিনষ্ট কৰা অথবা পাৰিপাৰ্শ্বিক আলোচনাক বিষয় হিচাপে লৈ ৰচনা কৰা উপন্যাসসমূহৰ ভিতৰত প্ৰথমখন উপন্যাসেই হৈছে ‘ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল’। ‘ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল’ উপন্যাসখন মহানগৰৰ এটা যুগৰ সাক্ষী। মানুহ অৰণ্য আৰু মহানগৰৰ সংঘাতৰ সন্ধিক্ষণৰ এক অসহায় সাক্ষী। সভ্যতাৰ দৌৰত মানৱ সমাজ আজি বহুদূৰ আগুৱাই গৈছে। কিন্তু গুহাত বাস কৰা পূৰ্বপুৰুষৰ দৰে আদিম প্ৰবৃত্তিবোৰৰ এতিয়াও যেন সংশোধন কৰিব পৰা নাই। মূলতঃ উপন্যাসখনৰ বিষয়বস্তু হৈছে প্ৰকৃতি আৰু মানুহৰ মাজৰ সম্পৰ্ক। উপন্যাসখনত প্ৰকৃতিৰ ওপৰত মানুহৰ অত্যাচাৰ আৰু ইয়াৰ ফলত হোৱা জটিল প্ৰতিকুল পৰিস্থিতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে আৰু নগৰীকৰণ আৰু আধুনিক জীৱন শৈলীৰ প্ৰভাৱৰ ফলত সমাজত হোৱা নানান পৰিৱৰ্তনসমূহ ইয়াত চিত্ৰিত কৰা হৈছে। লগতে অৰণ্য ধ্বংস কৰাৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা পৰিৱেশগত আৰু সামাজিক সমস্যাসমূহ দাঙি ধৰা হৈছে। মানুহৰ আশা-আকাংক্ষা, হতাশাৰ ছবিও উপন্যাসখনত প্ৰকাশ পাইছে। উপন্যাসখনত অৰণ্যৰ লগতে জলাহ, পুখুৰী আদিক আৰম্ভ হোৱা ধ্বংস যজ্ঞৰ কৰুণ বাস্তৱ ছবি; ১৯৭২ চনৰ বন্যপ্ৰাণী সুৰক্ষা আইনৰ বৰ্তমানৰ পৰিস্থিতিত মহত্ত্ব, চীন, ম্যানমাৰ আদি দেশৰ মানুহে ভাৰতৰ বিশেষকৈ অসমৰ বন্যপ্ৰাণীৰ প্ৰতি প্ৰদৰ্শন কৰা উদাৰতা, আমচাং পাহাৰত ভ্ৰমণৰ অভিজ্ঞতা আদিয়েই হ’ল উপন্যাসখনৰ মূল উপজীব্য। উপন্যাসখনত এফালে আছে বনৰ নিৰ্জনতা আশ্ৰয়হীন হোৱা বন্য জীৱকুলৰ কৰুণ ছবি আৰু আনফালে আছে আভিজাত্যৰ মুখা পিন্ধা কিছু লোকৰ বাস্তৱিকতা।

আনহাতে আব্দুছ ছামাদৰ ‘বনকুকুৰাৰ ডাক’ উপন্যাসখনত পৰিৱেশতান্ত্ৰিক চিন্তাক সুপৰিকল্পিতভাৱে আগবঢ়াই নিয়া দেখা যায়। মানুহৰ প্ৰয়োজন পূৰণ কৰাটোৱেই প্ৰকৃতি মূল্যায়নৰ মাপকাঠী নহয়। মানুহক বাদ দিও প্ৰকৃতিৰ নিজা মূল্য থাকিব পাৰে। মানুহ প্ৰকৃতিৰ প্ৰতি নৈতিকভাৱে দায়বদ্ধ। উপন্যাসখনৰ বিষয়বস্তু হৈছে নৈৰ খেদাত নিৰাশ্ৰয় হোৱা মানুহখিনিৰ অৰণ্যখনৰ সৈতে থকা সম্পৰ্ক। লগতে নিজৰ জন্মাভূমিখনৰ পৰা বিতাড়িত হোৱাৰ বিষয়টোৱেও প্ৰাধান্য লাভ কৰিছে। পৰিৱেশ সচেতনতাৰ উপৰিও ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ গৰাখহনীয়াই বাৰে বাৰে গৃহহীন কৰা চৰ-চাপৰি অঞ্চলৰ কিছুসংখ্যক অতি দৰিদ্ৰ পৰিয়ালৰ দুৰ্যোগ আৰু কাৰুণ্যৰ ছবিও উপন্যাসখনৰ এক অন্যতম বিষয়বস্তু।

দুয়োখন উপন্যাসেই পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় চিন্তা-চেতনাক প্ৰাধান্য দিয়েই ৰচিত হৈছে। দুয়োখন উপন্যাসতে মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ মাজৰ সম্পৰ্ক, দিনক দিনে বৃদ্ধি পাই অহা পৰিৱেশীয় সমস্যাসমূহ, মানুহৰ প্ৰকৃতি বিৰুদ্ধ কাৰ্যকলাপৰ কৰুণ পৰিণতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা দেখা গৈছে। দুয়োখন উপন্যাসেই সম্পূৰ্ণ বাস্তৱ অভিজ্ঞতাৰ ভিত্তিত ৰচনা কৰা হৈছে।

৫.২ উপন্যাস দুখনত প্ৰতিফলিত হোৱা পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ তুলনা

দুয়োখন নিৰ্বাচিত উপন্যাসতে পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ অন্তৰ্গত বিভিন্ন দিশসমূহ প্ৰতিফলিত হোৱা দেখা যায়। 'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' উপন্যাসখনত পৰিৱেশ তন্ত্ৰৰ বিভিন্ন দিশসমূহ যেনে — পৰিৱেশ সচেতনতা, প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্যতা, পৰিৱেশৰ বহনক্ষমতা, জৈববৈচিত্ৰ্য সংৰক্ষণ, পৰিস্থিতি তন্ত্ৰৰ ধাৰণা আদিৰ লগতে জনসজাগতা সৃষ্টিৰ চিত্ৰণ আৰু মানৱসৃষ্ট পৰিৱেশীয় সমস্যাৰ বিপক্ষে প্ৰতিবাদী চেতনাৰ উন্মেষ ঘটাৰ চিত্ৰণো প্ৰতিফলিত হয়। উপন্যাসখনৰ প্ৰতিটো খণ্ডৰে একোটা সুকীয়া নামকৰণ কৰি প্ৰত্যেকটো খণ্ডতে একো একোটা পৃথক পৰিৱেশীয় সমস্যা অথবা পৰিৱেশৰ চিত্ৰ বৰ্ণনা কৰা দেখা যায়। উপন্যাসখনৰ 'অৰণ্য সপোন' নামৰ খণ্ডটিত পৰিৱেশ সজাগতা আৰু সচেনতাৰ চিত্ৰ, 'দক্ষিণৰ খিৰিকীৰে' খণ্ডটিত জৈৱবৈচিত্ৰ্যৰ সংৰক্ষণ, 'হঠাতে হাত এৰি দিয়ে জীৱনে' নামৰ খণ্ডটিত পৰিস্থিতি তন্ত্ৰৰ ছবি, 'মই যদি চৰাই হ'লোঁহেঁতেন' খণ্ডটিত জন সজাগতা সৃষ্টিৰ প্ৰতিফলন ঘটিছে। কাহিনীটোৰ চৰিত্ৰসমূহৰ মাজত কথোপকথনৰ জৰিয়তেই হওক বা চৰিত্ৰসমূহৰ চিন্তাধাৰা, কাম-কাজ আদিৰ জৰিয়তেও পৰিৱেশীয় সমস্যাসমূহৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা আৰু পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় সজাগতা আৰু সচেতনতাৰ কথা দাঙি ধৰা হৈছে। উপন্যাসখনৰ মূল নায়িকা সাংবাদিক চৰিত্ৰটো বনবিভাগৰ কৰ্মচাৰী ৰাজবংশী, নায়িকাৰ বান্ধৱীৰ ছোৱালী ছন্দা, নায়িকাৰ ওচৰ চুবুৰীয়া মাধুৰী আদি চৰিত্ৰসমূহৰ মাজেৰে পৰিৱেশ সচেতনতাৰ দিশটো স্পষ্টকৈ ফুটি উঠা দেখা যায়।

আনখন উপন্যাস 'বনকুকুৰাৰ ডাক'ত একেদৰেই পৰিৱেশ সচেতনতা, প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্য জৈৱবৈচিত্ৰ্য সংৰক্ষণ পৰিস্থিতি তন্ত্ৰৰ ধাৰণা, জনসজাগতা সৃষ্টিৰ চিত্ৰণ আদি প্ৰতিফলিত হৈছে। উপন্যাসখনৰ খণ্ডসমূহৰ কোনো নামকৰণ কৰা হোৱা নাই। প্ৰত্যেকটো খণ্ডতে পৰিৱেশীয় সমস্যাৰ প্ৰতিফলন ঘটিছে। কাহিনীটোৰ চৰিত্ৰসমূহ আকাশ, ঈতা, ছাইজুদ্দিন আদি চৰিত্ৰসমূহৰ কথোপকথন আৰু কাম-কাজৰ মাজেৰে পৰিৱেশ সম্পৰ্কীয় সমস্যাসমূহৰ প্ৰতি সচেতনতা প্ৰকাশিত হৈছে। আঠিয়াবাৰীৰ দৰিদ্ৰ লোকসকলৰ প্ৰকৃতিৰ সৈতে থকা সু-সম্পৰ্ক, বন্ধুত্বপূৰ্ণ মনোভাবৰ ছবিও উপন্যাসখনত প্ৰতিফলিত হৈছে। কিন্তু তাৰ বিপৰীতে প্ৰকৃতিৰ মূল্য বুজি নোপোৱা, সদায় নিজৰ স্বাৰ্থ সিদ্ধিৰ বাবে প্ৰকৃতি ধ্বংস কৰিবলৈ কুণ্ঠাবোধ নকৰা, শ্বেৰালি, মইনাল, আৰমান আদি চৰিত্ৰসমূহৰ কথাও উল্লেখ আছে। এইসকল নিষ্ঠুৰ প্ৰকৃতিৰ মানুহৰ বাবেই প্ৰকৃতিখন দিনে দিনে ধ্বংসৰ পথলৈ আগবাঢ়িছে। কিন্তু 'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' উপন্যাসখনত মানৱসৃষ্ট এই পৰিৱেশীয় সমস্যাসমূহৰ বিপক্ষে যি প্ৰতিবাদী চেতনাৰ উন্মেষ দেখিবলৈ পোৱা গ'ল,

‘বনকুকুৰাৰ ডাক’ উপন্যাসখনত তেনেধৰণৰ ছবি দেখা পোৱা নগ’ল। তথাপিও ক’ব পাৰি যে দুয়োখন উপন্যাসেই ভিন্ন উপস্থাপন শৈলীৰে পৰিৱেশীয় সমস্যাসমূহ দাঙি ধৰিছে আৰু তাৰ ফলত হ’ব পৰা অনাকাংক্ষিত পৰিৱেশ পৰিস্থিতিৰ প্ৰতি মানুহক সজাগ আৰু সচেতন কৰি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিছে।

উপসংহাৰ

পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্ব আৰু নিৰ্বাচিত উপন্যাসত ইয়াৰ প্ৰতিফলন — এই গৱেষণা কৰ্মত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ বিষয়ে আৰু নিৰ্বাচিত উপন্যাস দুখন ক্ৰমে অনুৰাধা শৰ্মা পূজাৰীৰ 'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' আৰু আব্দুচ ছামাদৰ 'বনকুকুৰাৰ ডাক' উপন্যাস দুখনত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰতিফলন সম্পৰ্কে আলোচনা দাঙি ধৰা হৈছে। মুঠ পাঁচটা অধ্যায়ৰ জৰিয়তে বিষয়টোৰ উপস্থাপন কৰা হৈছে।

এই গৱেষণা কৰ্মৰ প্ৰথম অধ্যায়ত নিৰ্বাচিত উপন্যাস দুখনৰ পটভূমি, কাহিনী আৰু বিষয়বস্তু সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হৈছে।

দ্বিতীয় অধ্যায়ত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ এটি তাত্ত্বিক ধাৰণা আগবঢ়োৱা হৈছে। এই অধ্যায়ত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ ধাৰণা আৰু সংজ্ঞা, উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে লগতে সাহিত্যত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰাসংগিকতাৰ বিষয়ে আলোচনা আগবঢ়োৱা হৈছে। উপবিষয় হিচাপে 'অসমীয়া সাহিত্যক পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰয়োগ' নামেৰে অসমীয়া সাহিত্যত এই তত্ত্বৰ প্ৰতিফলন সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হৈছে।

তৃতীয় অধ্যায়ত নিৰ্বাচিত উপন্যাস 'ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল' উপন্যাসত পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰতিফলন সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হৈছে। এই অধ্যায়ত উপন্যাসখনৰ কাহিনী, চৰিত্ৰ আৰু কথোপকথনসমূহৰ মাজেৰে কেনেদৰে পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰতিফলন ঘটিছে তাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা আগবঢ়োৱা হৈছে। পৰিবেশ সচেতনতা, প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্যতা, জৈৱবৈচিত্ৰ্য সংৰক্ষণ, পৰিস্থিতি তন্ত্ৰ, জনসজাগতা সৃষ্টিৰ চিত্ৰণ আৰু মানৱসৃষ্ট পৰিৱেশীয় সমস্যাৰ বিপক্ষে প্ৰতিবাদী চেতনাৰ উন্মেষ এইকেইটা দিশৰ পৰা উপন্যাসখন আলোচনা কৰা হৈছে।

চতুৰ্থ অধ্যায়ত নিৰ্বাচিত উপন্যাস 'বনকুকুৰাৰ ডাক' উপন্যাসখনত পৰিবেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ প্ৰতিফলন সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হৈছে। এই অধ্যায়ত পৰিৱেশ সচেতনতা, প্ৰাকৃতিক ভাৰসাম্যতা, জৈৱবৈচিত্ৰ্য সংৰক্ষণ, পৰিস্থিতি তন্ত্ৰ, জন সজাগতা সৃষ্টিৰ চিত্ৰণ এইকেইটা দিশৰ পৰা উপন্যাসখন আলোচনা কৰা হৈছে।

পঞ্চম অধ্যায়ত নিৰ্বাচিত দুয়োখন উপন্যাসৰ এক তুলনামূলক আলোচনা দাঙি ধৰা হৈছে। এই অধ্যায়ত দুইখন উপন্যাসৰ বিষয়বস্তুৰ এক তুলনামূলক বিশ্লেষণ আৰু উপন্যাস দুখনত প্ৰতিফলিত হোৱা পৰিৱেশ সমালোচনা তত্ত্বৰ তুলনা আগবঢ়োৱা হৈছে।

গ্ৰন্থপঞ্জী —

মূল গ্ৰন্থ ঃ

শৰ্মা পূজাৰী, অনুৰাধা ঃ ইয়াত এখন অৰণ্য আছিল

বনলতা প্ৰকাশন, ডিচেম্বৰ, ২০১৮

ছামাদ, আব্দুছ ঃ বন কুকুৰাৰ ডাক

পূৰ্বায়ন প্ৰকাশন, ডিচেম্বৰ ২০২০

সহায়ক গ্ৰন্থ ঃ

বৰমুদৈ, আনন্দ ঃ সাহিত্য তত্ত্ব আৰু সমালোচনা

বনলতা প্ৰকাশন, আগষ্ট, ২০২৩

ডেকা, ৰাতুল ঃ সাহিত্য সমালোচনা তত্ত্ব, পৰিচয় আৰু প্ৰয়োগ

বাণী প্ৰকাশন